

Czubiel, Lucjan

Prace konserwatorskie w województwie olsztyńskim w latach 1961-1965

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1-2, 239-268

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KRONIKA NAUKOWA WOJEWÓDZTWA OLSZTYŃSKIEGO

LUCJAN CZUBIEL

PRACE KONSERWATORSKIE W WOJEWÓDZTWIE OLSZTYŃSKIM W LATACH 1961—1965

Działalność konserwatorska w okresie 1961—1965 miała odmienny charakter niż w poprzedniej pięcioletce¹. Po pierwsze, w latach 1961—1965 skoncentrowano duże środki finansowe na mniejszą liczbę zabytków, ale efekt praktyczny był niewspółmiernie większy niż w latach poprzednich. Pracami budowlanymi objęto najcenniejsze zabytki architektury, z konkretnym ich przeznaczeniem użytkowym. Dzięki adaptacji zabytków poszerzono znacznie powierzchnię użytkową zajmowaną przez placówki kulturalne.

Drugą charakterystyczną cechą okresu sprawozdawczego — to pojawienie się ważnych aktów prawnych w zakresie ochrony zabytków. Już w 1960 r. uchwałą nr 418 Rada Ministrów zapewniła dofinansowanie odbudowy obiektów dotąd nie użytkowanych w wysokości 23 proc. ogólnych kosztów. Uchwała ta przyczyniła się do odbudowy szeregu obiektów w naszym regionie.

Ustawa z 15 lutego 1962 r.: *O ochronie dóbr kultury i muzeach*, w art. 1 mówi: „Ochrona dóbr kultury, stanowiących dorobek myśli i pracy wielu pokoleń, jest obowiązkiem państwa i powinnością obywateli”. Przedłużeniem tej ustawy są podejmowane w tym okresie akty prawne o zasięgu naszego województwa, wśród nich akceptacja planów pracy konserwatorskiej przez Komitet Wojewódzki PZPR.

Celem zapoznania społeczeństwa z dobrami kultury materialnej, podano do publicznej wiadomości wykaz zabytków nieruchomości województwa olsztyńskiego, podlegających ochronie prawnej. Obwieszczenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z 3 kwietnia 1963 r. opublikowano w „Dzienniku Urzędowym Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie”, nr 7 z 29 czerwca 1963 r., poz. 79.

W wykazie uwzględniono wszystkie rodzaje zabytków nieruchomości, występujące na terenie województwa: założenia urbanistyczne, fortyfikacje miejskie, zabudowę miast, ratusze, kościoły, kaplice przydrożne, zamki, pałace, dwory, zabytki o przeznaczeniu gospodarczym i przemysłowym (młyny, wiatraki, śpichrze), zabytki budownictwa ludowego (chałupy, zagrody). W myśl ustawy właściciele i użytkownicy obiektów zabytkowych mają obowiązek utrzymywania ich w należyłym stanie. Wszelkie remonty wymagają uprzedniego uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Prezydium Wojew. Rady Narodowej w Olsztynie, mając na uwadze właściwe zagospodarowanie nie użytkowanych zabytków, podjęło w tej sprawie uchwałę 15 lutego 1962 r.

¹ Lucjan Czubieli, *Prace konserwatorskie w województwie olsztyńskim w latach 1957—1960*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1961, nr 3, ss. 450—463.

Trzecim elementem charakterystycznym dla okresu sprawozdawczego była nasiloną akcją propagandowa w zakresie ochrony zabytków oraz ich właściwego zagospodarowania. W tym też celu przygotowano wykaz całkowicie lub częściowo nie użytkowanych zabytków naszego województwa. Wykaz ten wysłano do dużych ośrodków przemysłowych Polski, publikowano w prasie oraz w Polskim Radiu.

Ważnym wydarzeniem stała się uchwała nr XXXIII/361 z 1 września 1961 r. Jej przedmiotem było „utworzenie Parku Etnograficznego w Olsztynku, jako placówki muzealnej — Oddziału Muzeum Mazurskiego w Olsztynie”. Uchwała ta uzasadnia potrzebę inwestycji i dalszego rozwoju Parku.

Na terenie województwa olsztyńskiego znajduje się szereg obiektów kultury ludowej i budownictwa drewnianego, związanych z polskością tych ziem. Obiekty te niszczeją z roku na rok, należy więc stworzyć odpowiednie warunki do ich ratowania. Wydaje się, że forma skansenu jest najodpowiedniejsza. W Olsztynku zabezpieczono i otoczono troskliwą opieką konserwatorską obiekty stanowiące bezcenny skarb kultury materialnej i sztuki ludowej. Po zagospodarowaniu udostępniono je szerokiemu ogółowi. W okresie sprawozdawczym Park Etnograficzny w Olsztynku otrzymał trzy obiekty oryginalne: chałupę z Gązwy, młyn z Kaborna i wiatrak z Dobrocina.

Na podkreślenie zasługuje także fakt przejścia niemal wszystkich robót konserwatorskich przez Pracownię Konserwacji Zabytków w Gdańsku. To specjalistyczne przedsiębiorstwo od 1960 r. wykonuje u nas większość prac przy nowych obiektach. Do zakresu działania tych fachowców należy opracowywanie dokumentacji naukowych i techniczno-roboczych, dokonywanie zabiegów konserwatorskich oraz prac budowlano-montażowych.

I. PRACE BUDOWLANO-KONSERWATORSKIE

1. NIDZICA — ZAMEK GOTYCKI

Wybór miejsca na budowę zamku był nadzwyczaj trafny: z trzech stron otoczony bagnami miał dojsię i połączenie z lądem stałym jedynie od wschodu. Pierwotny zamek, prawdopodobnie drewniany, zbudowany został w drugiej połowie XIII wieku, a następnie zastąpiony przez mały murywany — dzisiejsze przedzamcze. Budowę obecnego zamku rozpoczęto przypuszczalnie w 1380 r. i zakończono około 1400 r. W 1409 r. ustanowiono w Nidzicy samodzielne wójtostwo.

Po bitwie pod Grunwaldem zamek dostał się przejściowo w ręce Polaków. W 1413 r. wielki mistrz Henryk von Plauen rozbudował go w potężną warownię. W 1656 r. mury zamkowe powstrzymały napad Tatarów. Po zawarciu pokoju ze Szwedami przeprowadzono naprawę zamku. W 1784 r. miał miejsce drugi pożar przedzamcza. W 1812 r. zamek został trochę zniszczony przez stacjonujące tam wojska francuskie. Później popadł częściowo w ruinę, od której uratował go powiatowy radca prawny, Ferdynand Tymoteusz Gregorovius, adaptując go w latach 1828—1830 dla celów sądownictwa. W 1925 r. odkryto gotyckie malowidło ściennie w sali nad występującą częścią bramną. W 1928 r. przeprowadzono remont obiektu: odnowiono szczyty skrzydła zachodniego oraz uporządkowano otwory w ganku obronnym przywracając im pierwotny kształt.

W 1933 r. przebudowano skrzydło północne, a dwa lata później wykonano prace rekonstrukcyjne w skrzydle zachodnim. W 1945 r. zamek został częściowo spalony. Dopiero w 1952 r. przystąpiono do prac zabezpieczających i adaptacyjnych.

Zamek wznosi się na rzucie wydłużonego prostokąta o wymiarach 62×44 m, z dziedzińcem pośrodku (39×17 m). Zbudowany z cegły i kamienia polnego (w dolnych partiach), gotycki z dwiema kwadratowymi wieżami (wysokości 23 m do gzymsu koronującego) od wschodu, kryty dachem dwuspadowym. Czterospadowe dachy wież uległy w ostatnich latach zniszczeniu, również w murach nad bramą prowadzącą z przedzamcza do dziedzińca istniały dość znaczne wyrwy. Od strony wschodniej do głównego korpusu zamku przylega przedzamcze, składające się z niskiej, przesklepionej bramy wjazdowej, dwóch budynków, okrągłej baszty i muru obronnego od strony północnej, tworzą one zamknięty mały dziedziniec. Sam zamek składa się z głównego budynku zachodniego, podpiwniczonego. Piętro zajmowała kaplica, z dwuprzęsłowym sklepieniem gwiaździstym, refektarz i kancelaria (w refektarzu i w kaplicy zachowały się ślady malowideł gotyckich pochodzących z 1400 r. i około 1480 r.).

Trzecią kondygnację skrzydła zachodniego stanowi niskie pomieszczenie spichrzowe. Od strony północnej i południowej dziedziniec zamkowy zamykają skrzydła boczne, dwukondygnacyjne, kryte dachem pulpitowym, nad którym w grubości muru biegną ganki strzelnicze z wąskimi otworami na zewnątrz.

Najciekawsze jest skrzydło wschodnie, flankowane od południa i północy pięciokondygnacyjnymi wieżami. Pośrodku tego skrzydła znajduje się przesklepiona brama przejazdowa. Występuje ona znacznie z lica tworząc rodzaj szyi bramnej. Potężne mury zamku dominują swoją bryłą nie tylko nad miastem, ale i okolicą, tworząc piękny akcent wysokościowo-widokowy.

Podczas działań wojennych najbardziej ucierpiało skrzydło wschodnie z dwoma flankującymi wieżami oraz ryzalitowa część środkowa, które mury magistralne uległy zniszczeniu na wyższych kondygnacjach. Zniszczone zostały także wieżby obu wież łącznie ze stropami powyżej parteru oraz zabudowania przedzamcza, a zwłaszcza gotycka baszta i odcinek muru zamykający dziedziniec przedzamcza od strony południowej.

Biorąc pod uwagę wartość architektoniczną zabytku postanowiono obiekt odbudować. W 1959 r. opracowano projekt techniczno-konstrukcyjny, a w 1964 r. kolorystyczno-wnętrzowy. Po ustaleniu programu użytkowego i wykonaniu dokumentacji projektowo-kosztorysowej przystąpiono do adaptacji i częściowej konserwacji.

Odnowiając zamek, przewidziano umieszczenie tu Powiatowego Domu Kultury, Powszechnej Biblioteki Powiatowej, punktu muzealnego, kawiarni, hotelu turystycznego, schroniska harcerskiego i innych klubów.

W ciągu pięciu lat (1961—1965) Pracownie Konserwacyjne Zabytków — Oddział Gdańsk przeprowadziły następujące prace budowlano-adaptacyjne: zamek częściowo podpiwniczony (skrzydło zachodnie i częściowo wschodnie) — pomieszczenia te wykorzystano na kotłownię centralnego ogrzewania i skład opału. W części wschodniej pod wieżą ułożono posadzkę z cegły klinkierowej oraz strop płaski, a także klatkę schodową wewnętrzną. Na parterze w skrzydle wschodnim, nad przejściem, wykonano sklepienie kolebkowe spłaszczone, a nad nim strop ogniotrwały jako nośny. We wszystkich pomieszczeniach parterowych położono nowe posadzki (klinkierowe, lastrico, z masy szpachlowej, parkiet lub płyty wiórowe, w zależności od przeznaczenia pomieszczeń). Klatki schodowe na wyższe kondygnacje wykonano w żelbecie, krużganek obiegający wokół dziedziniec zamkowy oraz spad płyty krużganka oparto na słupach żelbetonowych. Pomieszczenia parterowe o sklepieniach kolebkowych i jednym krzyżowo-żebrowym w skrzydle wschodnim otrzymały tynki, z wyjątkiem żeber sklepiennych i dolnych partii ścian, które zostały

odsłonięte, oczyszczone, wyspoinowane i pozostawione w stanie surowym. Sklepienia kolebkowe otrzymały nowoczesną polichromię o treści zodiaku.

Podobną zasadę przyjęto w przypadku adaptacji wyższych kondygnacji. Do ciekawszych czynności konserwatorskich należy zaliczyć adaptację pomieszczeń na pierwszym piętrze skrzydła zachodniego. Kondygnacja ta składała się z trzech niewielkich pomieszczeń, do których w średniowieczu wchodziło się bezpośrednio z krużganku. Ponieważ przy koncepcji przystosowania części pomieszczeń zamku na dom kultury nieodzowne było wygospodarowanie sali widowiskowej co najmniej na 350—400 miejsc, zdecydowano wyburzyć dwie ściany działowe omawianego skrzydła, stwarzając w ten sposób dość dużą powierzchnię użytkową. Zachowane sklepienia gwiaździste otrzymały nowy tynk, przy zachowaniu gotyckiego profilu. Próba usunięcia późniejszych tynków z żeber sklepiennych nie powiodła się, gdyż konserwatorzy niemieccy powlekli powierzchnię żeber zaprawą cementową, która została wchłonięta w miąższ cegieł. Zachodnią ścianę sali oczyszczono z tynków, uzupełniono ubytki otworów okiennych, doprowadzając lico ściany do stanu pierwotnego, surowego. Natomiast ścianę wschodnią, ze względu na znaczne przemurowanie i ubytki, otynkowano po uprzednim założeniu przewodów instalacji elektrycznej, centralnego ogrzewania itp. Zachowane fragmenty gotyckiej polichromii poddano zabiegom konserwacyjnym. Inne pomieszczenia tej kondygnacji otrzymały nowe tynki i podłogi, odpowiednio do przeznaczenia.

W części wschodniej drugiego piętra wykonano masywne stropy ogniotrwałe. Znalazły tu pomieszczenie biblioteka oraz schronisko turystyczne. Na całej tej kondygnacji, łącznie z wieżami, podłogi wykonano z parkietu i płytek z tworzywa sztucznego (PCW). Kondygnację czwartą skrzydła wschodniego oraz wyższe pomieszczenia w wieżach przeznaczono na schronisko. Przygotowano tu pokoje dwu- i trzyosobowe oraz urządzenia sanitarne.

Ganki obronne, wiodące na strych, oraz otwory okienne zachowały się na ogół w dobrym stanie. Wykonano jedynie posadzki z cegły, uzupełniono ramy okienne, dokonano drobnych napraw więźby i przełożono pokrycie dachowe. Takie pokrycie otrzymało również skrzydło zachodnie oraz dachy pulpitowe skrzydeł północnego i południowego. Wieże flankujące skrzydło wschodnie pokryto więźbą dachową kombinowaną, częściowo żelbetową (dolna) i częściowo drewnianą (górna), przykrytą ceramiczną dachówką, holenderką. Elewacje zewnętrzne poddano zabiegom konserwatorskim, polegającym na uzupełnieniu ubytków, zamurowaniu wyrw, oczyszczeniu tynku, częściowej rekonstrukcji otworów okiennych itp.

Wykończenie wewnętrzne zamku polegało — poza przeprowadzeniem niezbędnych instalacji (elektryczna, centralnego ogrzewania, wodno-kanalizacyjna, przeciwpożarowa itd.) — na wykonaniu stolarki nietypowej. Taką decyzję podjęto ze względu na charakter budowli, jak i jej wartość architektoniczną.

Oddanie adaptowanego zamku społeczeństwu miasta Nidzicy i powiatu było udaną próbą wykorzystania zabytku dla zaspokojenia potrzeb społeczno-kulturalnych regionu. Zespół projektantów w osobach inż. arch. Waldemara Połoczanina (projektant generalny), mgra inż. arch. Andrzeja Bruszewskiego i plastyka Mieczysława Romańczuka (wnętrze), włożył wiele wysiłku, by uzyskać jak najlepsze efekty przy użyciu tanich materiałów budowlanych. Przyjęta zasada zapewnienia użytkownikom wygód i nowoczesność rozwiązań nie rezygnowała z postulatów konserwatorskich, które uwzględniano tak w czasie projektowania, jak i realizacji zadania budowlanego. O właściwości rozwiązania tego problemu świadczy fakt, że projekt ten (uznany za posia-

dający wybitne wartości plastyczne przez Komisję Klasyfikacyjno-Artystyczną Stowarzyszenia Architektów Polskich), odznacza się dużą kulturą i prostotą w operowaniu współczesnymi środkami wyrazu plastycznego, podkreślającymi walory zabytkowe obiektu.

Dane liczbowe zamku w Nidzicy: kubatura 24.500 m³, długość 62 m, szerokość 44 m, dziedziniec 39 × 17 m. Wysokość wieży do kalenicy 34,80 m.

Powiatowy Dom Kultury zajmuje skrzydło północne (dwie kondygnacje) i salę widowiskową w skrzydle zachodnim na pierwszym piętrze, łącznie 13 pomieszczeń o powierzchni 777 m² (w tym sala widowiskowa 300 m² o wymiarach 9,25 × 30 m). Biblioteka Powiatowa zajmuje skrzydło wschodnie (trzy dolne kondygnacje) i pierwsze piętro skrzydła południowego, razem 12 pomieszczeń o powierzchni 581 m². Przedsiębiorstwo Turystyczne „Warszawa — Olsztyn” użytkuje parter skrzydła zachodniego, gdzie znajduje się kawiarnia na 100 miejsc (6 pomieszczeń, 262 m²) oraz czwartą kondygnację skrzydła wschodniego i górne partie obu wież, mieszczące hotel turystyczny na 60 miejsc, łącznie 20 pomieszczeń o powierzchni użytkowej 693,5 m². Punkt muzealny zajmuje pięć pomieszczeń w skrzydle południowym o łącznej pow. 107 m². Schronisko Związku Harcerstwa Polskiego zlokalizowano na parterze w narożniku skrzydła północno-wschodniego i zajmuje ono 5 pomieszczeń, w tym grootę, o łącznej powierzchni 95,5 m². Pomieszczenia pomocnicze (kotłownia, hydrofornia, rozdzielnia prądu itp.) wynoszą 200 m².

Przedzamcze: kubatura zabudowań — 2.082 m³, kubatura murów obronnych zamykających dziedziniec — 243 m³, powierzchnia dziedzińca 2.290 m², pomieszczenia mieszkalne łącznie 200 m², wysokość baszty 15,70 m, grubość muru baszty 2,85 cm, średnica baszty 5,45 m.

2. FROMBORK

Frombork leży na terenie zamieszkałym niegdyś przez pruskie plemię Warmów. Dotychczas nie zostało ostatecznie stwierdzone, czy na miejscu Wzgórza Katedralnego istniał jakiś wcześniejszy gród pruski. Przeprowadzone badania archeologiczne nie wykazały niczego, co hipotezę taką mogłoby potwierdzić. W 1329 r. na miejscu pierwotnej drewnianej świątyni rozpoczęto budowę murowanej katedry, następnie zaś ufortyfikowano wzgórze przez wzniesienie silnych murów, bram, baszt i wież obronnych. Założenie przestrzenne fromborskiego zespołu warownego ma kształt regularny, zbliżony do prostokąta zniekształconego w północno-zachodnim narożniku, w nawiązaniu do ukształtowania terenu.

Głównym akcentem zespołu jest niewątpliwie katedra, będąca jednym z najszlachetniejszych przykładów sakralnego budownictwa gotyckiego, nie tylko w Polsce, ale i Europie.

W skład zespołu warowni wchodzi następujące obiekty: kościół katedralny (kaplica Szembeka; kaplica polska); stary pałac biskupi, wieża Kopernika, kanonia pod wezwaniem NMP, brama północna, kapitularz, baszta półokrągła (południowa), oktagon z wieżą (dzwonnica), brama zachodnia (boczna), pierścień murów obronnych.

Po licznych pracach przygotowawczych, naukowych i technicznych, można było wreszcie rozpocząć planową akcję budowlaną. Wysiłki lat ubiegłych zdobyły uznanie na szczeblu najwyższym, co znalazło wyraz w uchwale Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z 9 maja 1961 r. w sprawie odbudowy i kierunków rozwoju Fromborka. Prace miały objąć odbudowę lub zabezpieczenie baszt: Kopernika, północnej, wschodniej, południowej i bramnej oraz murów obronnych, a ponadto trwale zabezpieczenie starego pałacu i uporząd-

kowanie Wzgórza Kopernika. Na prace te przeznaczono 8 milionów zł z funduszków społecznych (5 milionów z Funduszu Grunwaldzkiego i 3 miliony ze SFOS-u).

Po przeprowadzeniu studiów i badań nad przygotowaną dokumentacją techniczną Wojewódzki Konserwator Zabytków zawarł w 1961 r. umowę z Pracownią Konserwacji Zabytków, Oddział w Gdańsku. Wykonawca przystąpił przede wszystkim do zakończenia robót budowlanych przy odcinku zachodnim muru i bramy, które to elementy nie były zrealizowane w latach 1953—1954. Zmontowano więźbę dachową i pokrycie nad bramą wjazdową zachodnią, uzupełniono i częściowo przemurowano blanki tego odcinka uwzględniając wyniki nowych badań, jakie w tym okresie przeprowadzono. Następnie przystąpiono do rekonstrukcji muru obronnego pomiędzy oktagonem a nowym wikariatem. Odbudowano basztę półokrągłą w ciągu tego muru. Wydobyto chodnik komunikacyjny oraz zrekonstruowano blanki, wzorując się na zachowanych oryginalnych fragmentach odcinka wschodniego.

Poważne prace przeprowadzono przy baszcie południowej, znajdującej się w bardzo złym stanie. Założono tu stropy żelbetowe, które powiązały i wzmocniły całość, a zrekonstruowano stożkowy dach zabezpiecza przed opadami atmosferycznymi. W czasie prac konserwatorskich odkryto otwory komunikacyjne, prowadzące przez mury baszty na ganki obronne oraz szereg otworów strzelniczych. Od wewnątrz mury baszty zostały wylicowane w ubytkach. W odcinku muru obronnego od strony południowej, między pałacem a główną bramą wjazdową, odtworzono arkady dziedzińca oraz częściowo zrekonstruowano górne partie muru do wysokości fryzu ząbkowego, obiegającego mur obronny od strony zewnętrznej.

Poważne roboty rekonstrukcyjne wykonano przy odcinku północnym muru, między domem kapitulnym a półokrągłą basztą północną. Cały ciąg muru na tym odcinku jest znacznie odchylony od pionu na skutek obsuwania się skarpy. Dla jego wzmocnienia zastosowano słupy żelbetowe umieszczone w grubości muru, przypory od strony zewnętrznej i wzmocnienia fundamentu, a ubytki uzupełniono cegłą gotycką z zachowaniem właściwego wątku i kształtu spoiny.

W trakcie rozbiórki stropów i części murów wewnętrznych w zamurowanych wnękach ściany wschodniej w wieży Kopernika natrafiono na stare elementy architektoniczne oraz polichromię. W wyniku tych odkryć zdecydowano wstrzymać rozpoczęte roboty, a po szczegółowym zbadaniu odkryć zlecono przygotowanie projektu zamiennego, który by eksponował odpowiednio ten najbardziej cenny element wzgórza — miejsce pracy Mikołaja Kopernika. Odsłonięte elementy architektoniczne bardzo skrupulatnie przebadano, co pozwoliło na opracowanie właściwego projektu zamiennego. W oparciu o przygotowane projekty architektoniczne i wnętrza (opracowane przez Pracownię Sztuk Plastycznych w Warszawie), Pracownie Konserwacji Zabytków w Gdańsku przystąpiły do bardzo skomplikowanych prac rekonstrukcyjnych i wykończeniowych. Na dwóch głównych kondygnacjach złożono wewnątrz stropy żelbetowe. Ponieważ w ciągu wieków wieża ulegała nie tylko procesowi niszczenia, ale przede wszystkim różnym przebudowom i adaptacjom, jej mury magistralne zostały bardzo osłabione (przekuwano różnego rodzaju przewody wentylacyjne, kominowe, nowe otwory wejściowe i okienne). Przystąpiono więc do przemurowywania ubytków i wylicowania kilku ścian wewnątrz wieży. Równocześnie zrekonstruowano niektóre otwory wejściowe i okienne zgodnie z dokumentacją, w oparciu o zachowane oryginalne elementy architektoniczne. Cztery dalsze kondygnacje wewnątrz wieży utrzymano w stanie surowym (w cegle, nie tynkowane), piątą zaś, jako póź-

niejszą otynkowano. Na tej kondygnacji zachowano oryginalne otwory okienne, inne zaś zrekonstruowano. Ogółem jest jedenaście otworów okiennych. Zrekonstruowano też wewnętrzne schody ceglane prowadzące z trzeciej kondygnacji na czwartą.

Zewnętrzny widok elewacji wieży zmienił się na skutek zrekonstruowania na poziomie trzeciej i czwartej kondygnacji drewnianych ganków komunikacyjnych, obiegających wieżę od strony południowej i wschodniej, a związanych z gankami przy murze zachodnim. W 1965 r. ganki te powiązano z gankami północnego odcinka muru, co pozwoliło na utrzymanie ciągu komunikacyjnego z pomieszczeniami Muzeum Kopernika.

Poddano rozbiórce parterowy domek przy północnym odcinku muru w sąsiedztwie wieży Kopernika, przez co odsłonięto lico muru tego odcinka. Następnie wydobyto oryginalne blanki, które ongiś zamurowano, zrekonstruowano wejście na wieżę oraz uzupełniono ubytki w murze. Przy rekonstrukcji ganku w elewacji wschodniej wieży odtworzono dwa otwory wejściowe, prowadzące na zrekonstruowane ganki komunikacyjne. Wspomniane żelbetowe stropy wieży pokryto okładziną dębową, posadzki zaś wyłożono klepką drewnianą w deseń mozaiki.

W 1963 r. przystąpiono do częściowej rekonstrukcji baszty wschodniej i przyległego odcinka muru obronnego między kapitularem a pałacem. W trakcie tych robót odkryto dolną kondygnację baszty z trzema oryginalnymi rozglifionymi otworami strzelniczymi. Ta ciekawa, trójkondygnacyjna, okrągła baszta uzyskała nową wieżbę i pokrycie dachowe w kształcie stożka ostrego. Wewnątrz, na wysokości drugiej i trzeciej kondygnacji, wykonano stropy drewniane. W trakcie prac konserwatorskich natrafiono na stosunkowo nieliczne zachowane otwory, tzw. furty. Jedna znajduje się od strony południowej, druga zaś od strony północnej, zlokalizowana w murze szyi basztowej. Na drugiej i trzeciej kondygnacji wnętrza baszty, mur był częściowo skutny, dlatego też jego lico uzupełniono. Podobne prace przeprowadzono w ubytkach muru na zewnątrz baszty.

Wschodni odcinek muru obronnego był wielokrotnie przekuwany, nadmurywany oraz tynkowany na skutek dobudowy kanonii od strony zachodniej i kuchni od strony wschodniej. Program prac konserwatorskich przewidywał tu rozbiórkę ruin starej kuchni, odsłonięcie oryginalnych blanków, chodnika komunikacyjnego i płycin arkadowych w elewacji muru od strony zachodniej. Równocześnie oczyszczono mur z istniejących tynków i uzupełniono licowania stosując właściwy wątek i spoinę.

Omówione powyżej prace realizowano od połowy 1963 r. do połowy 1964 r. W sierpniu 1964 r. nastąpił komisyjny odbiór tych obiektów i udostępnienie zwiedzającym wieży Kopernika oraz baszty wschodniej.

Po licznych dyskusjach i przygotowaniach w sierpniu 1964 r. przystąpiono do prac przy odbudowie starego pałacu, zlokalizowanego w południowo-wschodnim narożniku wzgórza. Do zimy 1964 r. odgruzowano wnętrze oraz zrekonstruowano arkady płycinowe na wysokości parteru od wewnątrz muru wschodniego, który w wiekach średnich pełnił rolę muru obronnego. Następną czynnością było wzmocnienie elewacji szczytowej, wychylonej od pionu ryzalitu południowego; za pomocą specjalnie zaprojektowanej ramy stalowej.

W 1965 r. w ramach prac archeologicznych dokonano wykopu w północnej części korpusu pałacu biskupiego, tj. w jego partii niepodpiwniczonej. W wyniku tego odsłonięto odsadzki arkad muru wschodniego, szereg odcinków muru ceglano-kamiennego oraz resztki trzech posadzek ceglanych, ułożonych na różnych poziomach w odmienny sposób. Stwierdzono także, że fundament ściany pałacu, sięgający do głębokości 320 cm, posadowiony jest

na lukach oporowych. Odkrycia te przyczyniły się do zmiany koncepcji wnętrza pałacu, a w związku z tym także pierwotnych założeń.

Niezależnie od tego kontynuowano prace konserwatorsko-budowlane. Odsłonięto wszystkie oryginalne gotyckie otwory strzelnicze pierwotnej wieży narożnej, którą w późniejszym okresie włączono do korpusu pałacu, dawniej szkoły przykatedralnej. Odsłonięto także bogato i niezmiernie interesująco profilowany późnogotycki gzyms koronujący oraz gotyckie okragłe, profilowane płyciny umieszczone na pasie fryzu opasującego budowlę na zewnątrz. Po tych odkryciach wykonano wieniec żelbetowy na wysokości ostatniej kondygnacji, który ma za zadanie wzmocnić statykę zewnętrznych murów budowli.

Przemurowano także odsadzki nad parterem i pierwszym piętrem, na których będzie się wspierał stalowy strop oraz wieźba na wieńcu żelbetowym. Dokonano przemurowania elewacji szczytowej ryzalitu południowego oraz założono stropy Ackermana i żelbetowe w ryzalicie północnym (barokowym) pałacu. Przy tym ryzalicie wykonano także gzyms wieńczący o profilu barokowym oraz zamurowano wyrwę w samym przyczółku tej elewacji.

Ze względu na historyczne powiązanie wieży wodociągowej ze wzgórzem, włączono ją do programu robót konserwatorskich, choć nie wchodzi w skład warowni; została ona dostosowana do potrzeb fromborskiego oddziału Towarzystwa Miłośników Astronomii. Zasadnicze prace wykonano w 1963 r., a wykończenie i wyposażenie zrealizowano w 1964 r. W sezonie letnim tego roku była już udostępniona turystom.

Na przestrzeni minionego pięciolecia nie ograniczono się jedynie do odbudowy warowni. W 1961 r. wykonano roboty przy elewacji szczytowej kościoła pokatedralnego, gdzie uzupełniono ubytki od pocisków i odłamków, które uszkodziły lub zniszczyły gzymsy, sterczyny kruchty, płyciny szczytu, żabki, fiale i fryz arkadowy, zabezpieczono także przypory. We wnętrzu uzupełniono ubytki tynku w ścianach i sklepieniu. Ważnym wydarzeniem było rozpoczęcie w 1962 r. sukcesywnej konserwacji siedemnasto- i osiemnastowiecznej snycerki bogatego wystroju wnętrza. Na terenie dziedzica uruchomiono studnię konieczną dla celów budowlanych i przeciwpożarowych. Zaspokaja ona również potrzeby mieszkańców wzgórza.

Równocześnie prowadzono prace konserwatorskie przy zabytkowych obiektach na terenie miasta: w kanoniach św. Ludwika, św. Michała i św. Stanisława, w kościele św. Mikołaja, kaplicy św. Anny oraz Baszcie Żeglarza.

3. ZAMEK GOTYCKI W KĘTRZYŃNIE

Na niewielkim płaskowyżu wznoszącym się nad rzeką Guber, prawym dopływem Łyny, na miejscu starej pruskiej osady Rast, wzniesli Krzyżacy około 1329 r. drewnianą strażnicę, zastąpioną w latach 1360—1370 murem z kamienia, zamek ten był pomyślany, jako jedno z ogniw stworzonego przez Krzyżaków systemu obronnego, strzegącego zagrabionej Litwy od strony Litwy, a także jako baza wypadowa do dalszych podbojów.

Ceglany zamek zbudowano wspólnie z miejskimi murami obronnymi, jako fortecę flankującą je od strony południowo-wschodniej. Założony na planie zbliżonym do kwadratu, z trzema użytkowymi skrzydłami, nie posiadał wieży ani przedzamcza. Był przebudowywany w latach 1528—1529 i 1559—1566. W 1622 r., w związku ze zmianą układu komunikacji wewnętrznej, zbudowano wewnątrz dziedzica małą, cylindryczną wieżę z klatką schodową.

Zamek założony na planie zbliżonym do kwadratu (36,75×31,30 m) posiada trzy skrzydła: północne, wschodnie i południowe. Całość zamknięta jest od

strony zachodniej murem kurtynowym, w którym znajduje się brama wjazdowa na dziedziniec zamkowy. Dziedziniec zamkowy (19,50×14,30) posiadał kiedyś galerię drewnianą, obiegającą na wszystkich ścianach zamku na wysokości stropu nad parterem. Obecnie pozostały w ścianach gniazda po drewnianych belkach stropowych, których przedłużenia stanowiły wspomnianą już galerię. W końcu XVII wieku zamek z bliżej nie wyjaśnionych przyczyn uległ zniszczeniu — rozebrano wtedy szczyty północnego, głównego skrzydła zamku, obniżając go do poziomu pozostałych skrzydeł zamykających dziedziniec. Obniżony w ten sposób zamek przykryto dachami o jednakowej wysokości kalenic, lecz o różnych nachyleniach połaci dachowych, co sprawiało wrażenie trwałej prowizorki. Przed wojną zamek był wykorzystany na mieszkania i biura; w związku z tym uległ poważnym przeróbkom. W gotyckich fasadach zamku przebito liczne duże otwory okienne. W wielkich partiach przemurowano lica murów.

Jak wskazują sztychy z 1450 r. w pierwotnych założeniach obronnych Kętrzyna zamek był włączony do systemu obronnego miasta i obok kościoła św. Jerzego położonego na wyniosłym wzgórzu — był kluczową pozycją obronną w pobliżu rzeki Guber i stawu młyńskiego. Zamek zajmował południowo-wschodni narożnik umocnień i od strony północno-wschodniej i południowej posiadał własne mury łączące się z murami obronnymi miasta. Po murach tych pozostały tylko nieznaczne szczątki.

Zamek kętrzyński jest cennym zabytkiem średniowiecznego budownictwa obronnego, jednym z nielicznych zamków usytuowanych w terenie nizinnym, z pominięciem znajdującego się w pobliżu wzgórza, które także wchodziło w obręb murów obronnych.

Podczas ostatniej wojny pożar zniszczył wszystkie drewniane części zamku: dachy, stropy, galerię, okna i drzwi. Częściowemu zniszczeniu uległy także partie murów, zwłaszcza górne (korony murów). W dobrym stanie zachowały się sklepienia piwniczne w północnym skrzydle. Mury magistralne nie wykazywały poważniejszych pęknięć. Znikomych resztek sklepień w skrzydle południowym nie udało się utrzymać. Całość nadaje się do odbudowy, o czym świadczy ekspertyza statyczna.

W oparciu o materiały historyczno-ikonograficzne, uwzględniające wytyczne konserwatorskie, opracowano wstępny, a później techniczno-roboczy projekt odbudowy zamku na użytkowanie przez muzeum regionalne oraz biblioteki powiatową i miejską.

W opracowaniu projektu brano pod uwagę fakt, że pomieszczenia muzealne mogą, a czasami nawet muszą korzystać ze światła sztucznego, dlatego przeznaczono na nie skrzydło północne, w którym po przeprowadzeniu regotyżacji, niektóre pomieszczenia będą niedoświetlone (sala na parterze oraz inne pomieszczenia, które wykorzystane zostaną na magazyny, składy itp.). Regotyżację przeprowadza się tylko w skrzydle północnym. Po wykonaniu rekonstrukcji skrzydło to będzie mieścić wszystkie duże sale muzealne. Pełna rekonstrukcja ganków obejmuje tylko fragment murów od strony zachodniej tj. tam, gdzie jest to możliwe. Piwnice w tym skrzydle wykorzystane zostaną na kotłownię oraz na pomieszczenia gospodarcze i magazyny muzealne. Kondygnację poddaszową przeznaczono na pracownię muzealne, czytelnię i bibliotekę. Tu znajduje się pokój gościnny oraz urządzenia sanitarne. Istnieje możliwość przeznaczenia jednego pokoju na mieszkanie dla pracownika muzeum. Dostęp do tych pomieszczeń przez awaryjną klatkę schodową C w grubości muru nie koliduje z ruchem zwiedzających, którzy korzystają z głównej klatki schodowej A.

Oprócz skrzydła północnego, muzeum zajmuje część skrzydła wschodniego, w którym mieści się klatka schodowa A, obsługująca sale muzealne na wszystkich kondygnacjach. Sala muzealna na parterze może być wykorzystana jako sala odczytowa, dlatego przy holu umieszczono rozbudowany punkt sanitarny, szatnię wraz z portiernią.

Pomieszczenia biblioteczne zajmują całe skrzydło południowe, częściowo wschodnie oraz pomieszczenia znajdujące się nad bramą. W środku tego układu umieszczono klatkę schodową B. W części bibliotecznej nie wprowadza się w zasadzie większych zmian. Regotyzacja tej części ganku jest już niemożliwa i nieuzasadniona, gdyż wszelkie wątki dawnego wystroju zostały prawie całkowicie zatarte. Późniejsze przebicia okienne zapewniają konieczne naświetlenie, jakiego potrzebują pomieszczenia biblioteczne, a zwłaszcza czytelnie. Ze względu na ekonomiczne wykorzystanie powierzchni użytkowej i szczerpłość dozorującego personelu bibliotecznego, zamiast jednej przewidzianej programem szatni — projektuje się wykonanie na każdej z kondygnacji mniejszych, otwartych szatni.

Fasada od strony dziedzińca nosi wyraźne ślady drzwi w obramieniach ostrołucznych, prowadzących ongiś na galerię obiegającą wkoło dziedzińca zamkowy. Zrekonstruowanie tych drzwi pociąga za sobą konieczność chociaż częściowej rekonstrukcji galerii, dlatego też od strony dziedzińca zakłada się na tym odcinku galerię żelbetową wspartą na żelbetowych belkach stropowych, których końce wspornikowo wystają na dziedzińiec i tworzą oparcie dla płyty tworzącej galerię.

W podobny sposób rozwiązano sprawę galerii w bloku północnym, gdzie zespół okien i wejście podkreślono płytą balkonową. Do wykonania planu częściowej regotyzacji i przywrócenia obiektowi charakteru zamkowego należy wykonać wiele odkuć w myśl wskazań konserwatora i autora projektu i pod ich nadzorem.

Prace rozpoczęto od piwnic. Zamek jest podpiwniczony tylko pod skrzydłem północnym. Piwnice przedzielone są sklepieniami kolebkowymi. Pomieszczenia piwniczne wykorzystane są częściowo na kotłownię, centralne ogrzewanie, skład opału i żużłownię, pompownię itp. W celu zapewnienia normalnego funkcjonowania kotłowni należało przebić znaczną grubość murów piwnicznych, powiększając skład opału oraz skład żużla z wyciągiem. Są to jedyne przebicia wykonywane w starych murach zamku. W części przeznaczonych na kotłownię, posadzki wykonano z gruzobetonu, górną warstwę z gładzi cementowej. W piwnicach przeznaczonych na użytkowanie muzeum, posadzki są z klinkieru. Sklepienia piwniczne dokładnie oczyszczono, osuszono, zaizolowano i następnie przygotowano do założenia posadzki na parterze, stanowiącej poziom porównawczy dla wszystkich kotłowni.

Posadzkę w sali muzealnej, holu i szatni zrobiono z płyt marmurowych, w pomieszczeniach magazynowych biblioteki — z cegły klinkierowej, a w pomieszczeniach sanitarnych — z lastrico. W sali muzealnej przywraca się pierwotne okienka i dokonuje częściowej regotyzacji wnętrza. Partie oryginalnej gotyckiej cegły oczyszczono z tynków, uzupełniono ubytki, zrekonstruowano otwory okienne według zachowanych wzorów. Fragmenty murów, których regotyzacja jest niemożliwa, otynkowano tynkiem trzeciej kategorii (chropawy bez zacierania). Okienka zrekonstruowano.

Na wyższych kondygnacjach przeprowadzono regotyzację okien. Fragmenty murów gotyckich pozostawiono w surowej cegle. Ościeża okienne tynkowane. Ławy przyokiienne, kamienne z piaskowca. Klatki schodowe i pomieszczenia sanitarne z lastrico. Posadzki w pomieszczeniach muzealnych (dwie górne sale wystawowe) oraz w czytelnicy wykonano z parkietu, główną klatkę

muzelaną wyłożono płytami marmurowymi, inne zaś płytkami z tworzywa sztucznego (PCW), w pomieszczeniach sanitarnych — lastrico.

W oknach, którym przywrócono pierwotną gotycką formę, stolarkę zastąpiono ramą stalową o małych szybkach oprawionych w ołów. Pozostałe okna mają stolarkę okienną typu półskrzynkowego. Tynki wapienno-cementowe trzeciej kategorii. Podłogi, jak opisano wyżej. Parapety okienne lastricowe. W pomieszczeniach składowych rapówka. We wszystkich pomieszczeniach sanitarnych ściany narażone na zawilgocenie wyłożono do wysokości 1,60 m płytkami glazurowanymi. Na poddaszach tynki na szpricu cementowym 1:3 z przybiciem siatki murarskiej na szwach pomiędzy supremą a murem.

Lico murów zamku uzupełniono cegłą gotycką. Wewnątrz dziedzińca wykonano galerię żelbetową po stronie południowej i podobny balkon po stronie północnej. Skrzydło północne górujące nad całością zamku otrzymało nowe szczyty od wschodu i zachodu. Drzwi zewnętrzne nietypowe, z drewna sosnowego, ozdobnie okute, pozostawiono w naturalnym jasnym kolorze. Zapoli-turowane i pociągnięte Chemolakiem. Wieża schodowa wewnątrz dziedzińca ma dach stożkowy. Pokrycie ceramiczne z dachówki tzw. korytkowej. Dachy nad skrzydłami pokryto dachówką esówką (holenderką). Zwieńczenie szczytów ozdobne, metaloplastyczne. Balkon i galeria otrzymują kutą balustradę żelazną, zakonserwowaną przeciw korozji, rynny koszowe z blachy okynkowanej, rury spustowe i kosze z takiej samej blachy, lecz pomiedzio-wane.

Głównym projektantem opracowanej dokumentacji jest inż. arch. Kazi-mercz Macur z Pracowni Konserwacji Zabytków w Gdańsku. Projekt wnętrz wykonał: art. plastyk Eugeniusz Jankowski i inż. K. Macur.

Kubatura zamku wynosi 13.523 m³. Powierzchnia zabudowy 981,82 m² łącz-nie z dziedzińcem zamkowym (273 m²). Powierzchnia użytkowana przez mu-zeum — 1736,50 m² (łącznie z kotłownią i piwnicami), w tym wystawowa 875,70 m², a biur, pracowni i pomieszczeń pomocniczych 717,86 m². Powierzchnia użytkowana przez bibliotekę — 891,78 m². Powierzchnia wszystkich po-mieszczeń łącznie wynosi 2.519,92 m². Koszt budowy 6 milionów zł. Pokrycie finansowe w budżecie centralnym Ministerstwa Kultury i Sztuki.

4. RATUSZ W PASEŁKU

Wzniesiony w XIV wieku, przypuszczalnie w drugiej jego ćwierci. Jego pierwotna forma zachowała się w dużym stopniu bez zmian. W XV wieku dokonano odbudowy podcienia, który się zawalił. Zarówno fasada, jak i gwiaździste sklepienia podcienia niewątpliwie zawdzięczają swą formę tej przebudowie. Dalszym etapem było przykrycie sali posiedzeń (nad podcie-niem) w 1556 r., co pociągnęło za sobą konieczność podwyższenia skarp. W 1650 r. rozebrano szczyt piętnastowieczny elewacji południowej, zastępu-jąc go barokowym. Otynkowanie całego budynku zmieniło całkowicie fakturę gotyckiej bryły. Osiemnasty wiek wprowadził stosunkowo niewielkie prze-miany w samym obiekcie, zamurowano jedynie zachodnią arkadę podcienia. Duże natomiast znaczenie miała budowa kamienicy od strony zachodniej, co wciągnęło wolno stojący dotychczas ratusz w ciąg zabudowy ulicy. W dru-giej połowie XIX wieku wprowadzono zmiany nawiązujące do gotyku — ostrołukowe okna sali posiedzeń itp.

Działania wojenne zniszczyły całkowicie elewację tylną i znaczną część elewacji południowej. Runęły siatkowe sklepienia sali posiedzeń, część skle-pień podcienia i niektóre wewnętrzne ściany działowe. Przemurowanie wszystkich otworów zabezpieczyło częściowo mury i w tym stanie obiekt

zachował się do okresu rozpoczęcia prac konserwatorsko-budowlanych. Dokumentację historyczną, opartą o badania terenowe i projekt odbudowy, przygotowały Pracownie Konserwacji Zabytków, Oddział w Warszawie. Szczegółowo opracowane wnioski konserwatorskie wynikające z dokumentacji historycznej, po zatwierdzeniu, stały się programem projektu i prac budowlanych. Adaptując wnętrza na użytek biblioteki utrzymano pierwotną wysokość kondygnacji i lokalizacji klatki schodowej.

Ustępstwem, wynikającym z programu użytkowego, było włączenie kondygnacji strychowej do kubatury użytkowej. Wynikła stąd konieczność umieszczenia lukarny w dachu, co zresztą zaprojektowano w niezbyt szczęśliwej formie.

Prace budowlane rozpoczęto w końcu 1959 r. Ponieważ przyjęto koncepcję pozostawienia ratusza jako obiektu wolno stojącego, głównym problemem było zachowanie autentycznych ścian gotyckich. Nie udało się tego, niestety, w całości zrealizować. Trzeba było rozebrać zachodnią arkadę podcienia wraz z częścią ściany, znajdującą się powyżej, gdyż groziła zawaleniem. Już w XVIII wieku jej stan spowodował przemurowanie części arkady. Drobne partie uzupełnień przemurowań lub lat wykonano przy użyciu starej cegły gotyckiej, natomiast do części całkowicie nowych, jak elewacja północna i część wschodnia, użyto cegły maszynowej o wymiarach gotyckich, ułożonej w gotyckim wątku. Zachowane częściowo gwiaździste sklepienie podcienia, po kilkunastu latach namakania, znajdowało się w stanie groźącym zawaleniem. Zostało ono w większości przemurowane na nowo.

W czasie budowy dokonano dwóch istotnych odkryć. Pierwszym z nich było odsłonięcie obmurowanego filaru kamiennego w południowo-zachodnim narożniku. Przeprowadzone sondaże pozostałych filarów dały wynik negatywny. Znaczenie znaleziska jest poważne. Dowodzi ono, że układ podcienia jest pierwotny i pochodzi z pierwszej fazy. Rzuci również istotne światło na proporcje arkad i genezę układu zastosowanego w Pałacu. Przypuszczać można, że gdy w XV wieku zawalił się podcień pierwotny, jedynie narożnik południowo-zachodni i zachodnia arkada nie uległy zniszczeniu i zostały adaptowane w czasie budowy nowego podcienia. Odnalezienie filaru potwierdza tezę sformułowaną w dokumentacji historycznej. Wąskie okienko, zachowane od wewnętrznej strony podcienia, daje wystarczający wgląd do odkrytego filara.

Drugim znaleziskiem było odkrycie fragmentu tunelowej klatki schodowej w grubości muru zachodniego. Została ona zamurowana, lecz miała nisza z zachowanym wykrojem sklepienia przy oknie drugiej kondygnacji klatki schodowej zaznacza jej lokalizację.

Prace budowlane wykonano w sposób staranny i prawidłowy, realizując cały program konserwatorski. W trakcie robót nie wprowadzono zasadniczych zmian do projektu. Jedyną istotną zmianą była rezygnacja z dolnego okna klatki schodowej w elewacji zachodniej. Dzięki temu przyziemie nie jest rozbita rażąco formą kwadratowego okna o betonowym obramieniu. Poza szczytem o barokowych formach i obniżeniem neogotyckich okien sali posiedzeń, elewacje są utrzymane w cegle o wątku gotyckim. Dzięki pierwotnej fakturze cegieł partie autentyczne są czytelne.

Historyczny układ miasta otrzymał dominantę architektoniczną, ceną zarówno ze względu na bryłę jak i lokalizację.

Koszt odbudowy i adaptacji wyniósł 2 miliony złotych. Kierownictwo budowy spoczywało w rękach Tadeusza Szczepańskiego, a następnie mgra inż. arch. Bogusława Rumasa. Inspektorem nadzoru z ramienia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, który budowę inwestował, był mgr inż. arch. Wło-

dzimierz Sierzputowski. Budynek odebrano komisyjnie 12 września 1961 r. i przekazano miastu dla potrzeb Powiatowej i Miejskiej Biblioteki w Pasłęku.

5. ZAMEK W LIDZBARKU WARMIŃSKIM

W okresie sprawozdawczym kontynuowano wcześniej rozpoczęte prace konserwatorskie. Celem tych prac jest przystosowanie obiektu do przyszłych potrzeb muzealnych. Przeprowadzono prace konserwatorskie przy starej kuchni, pomieszczeniu znajdującym się w zachodnim skrzydle na parterze. Położono podłogę, wykonano częściowo rekonstrukcję sklepienia piwnicznego, oczyszczono żebra sklepienne z tynków i sadzy, dokonano uzupełnień tynku, a następnie pomalowano. Część prac pomocniczych wykonała młodzież skupiająca się w klubie prowadzonym przez Oddział Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego „Pojezierze”, inne Pracownie Konserwacji Zabytków na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

W ten sposób uzyskano jeszcze jedno pomieszczenie na potrzeby klubu i wystaw organizowanych corocznie w sezonie turystycznym. Istotną inwestycją było założenie nowej instalacji elektrycznej oraz instalacji centralnego ogrzewania.

6. RESZEL

W zamku w Reszlu, użytkowanym do dziś przez Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Pojezierze”, kontynuowano zabezpieczenie obiektu i częściową adaptację. Wymieniono część więźby dachowej północnego skrzydła zamku, położono nowe pokrycie oraz przełożono i uzupełniono pokrycie dachu skrzydła wschodniego i częściowo zachodniego. Dokonano także pełnego odgrzybienia więźby dachowej i murów, zwłaszcza w piwnicach, a na zewnątrz założono izolację pionową.

W 1961 r. założono nową, podtynkową instalację elektryczną, oczyszczono także studnię, która ma za zadanie osuszać dziedziniec i pomieszczenia piwniczne. W 1965 r. na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków adaptowano narożną północno-wschodnią basztę w pierścieniu murów obronnych, włączając ją w część użytkowaną przez „Pojezierze”.

Most na rzece Sajnie w Reszlu, jedyny gotycki most w województwie, stwarzał wiele kłopotów przedsiębiorstwu drogowemu i służbie konserwatorskiej. Konstrukcja jego była tak nadwątlona, że konieczne było wyłączenie go z eksploatacji. Prace konserwatorskie rozpoczęte w 1959 r. kontynuowano w okresie sprawozdawczym, podczas którego ułożono ławę nośną i zalano most asfaltem. Odbioru dokonano 4 października 1961 r. Obiekt przekazano miastu i włączono do eksploatacji. Koszt odbudowy i adaptacji wyniósł milion złotych.

7. PRABUTY

W 1961 r. pilną sprawą stała się konserwacja wieży gotyckiego kościoła w Prabutach. Wieża ta, o zachowanych stropach drewnianych, dużych ubytkach w więźbie i pokryciu dachowym, narażona była na szybko postępujące zagrzybienie i dewastację. Dlatego też zdecydowano dokonać niezbędnych napraw, zwłaszcza przy dachu. Prace te wykonały Pracownie Konserwacji Zabytków kosztem 60 tysięcy złotych.

* * *

Wszystkie omawiane prace były finansowane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w oparciu o budżet centralny i terenowy, także ze środków

ków specjalnych (SFOS i fundusz grunwaldzki). Wysokość nakładów w bezpośredniej dyspozycji WKZ wzrasta z roku na rok i kształtuje się w granicach od 6 do 8 milionów złotych.

* * *

Drugą grupę zabytków, przy których w okresie sprawozdawczym wykonano prace konserwatorsko-adaptacyjne, stanowią obiekty dofinansowane w ramach Uchwały Rady Ministrów 418/60. Przy pomocy tych kredytów doprowadzono szereg zabytków do stanu użytkowego.

1. Ratusz gotycki w Górowie. Inwestorem była Miejska Rada Narodowa, obiekt adaptowano na cele administracyjne. Ratusz poddano gruntownej modernizacji, zwłaszcza wewnątrz. Wymieniono wszystkie stropy na ceramiczne, uzupełniono więźbę i wymieniono całe pokrycie dachu. Zainstalowano centralne ogrzewanie i założono instalację elektryczną. Istotnym problemem konserwatorskim stała się elewacja ratusza. Na skutek osiemnastowiecznych dobudówek zewnętrzne lico muru uległo licznym przekuciom i przemurowaniom. Zdecydowano położyć nowe tynki, pozostawiając jednak w stanie surowym dobrze zachowane fragmenty lica, a także liczne profile łuków nad otworami drzwiowymi czy okiennymi. Prace budowlane wykonały Pracownice Konserwacji Zabytków, Oddział Gdańsk, w ratuszu mieści się siedziba PMRN.

2. Oranżeria w Lidzbarku Warm. Ten bardzo interesujący obiekt pochodzi z XVII wieku, mury jego przebudował bp Ignacy Krasicki w drugiej połowie XVIII wieku, nadając mu formę klasycystyczną. Na zlecenie Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Lidzbarku Warm. Spółdzielnia Zaopatrzenia i Zbytu z Ostródy podjęła się wykonania prac adaptacyjnych. Wymieniono podłogi, uzupełniono pokrycie dachowe, założono centralne ogrzewanie i instalację elektryczną, przeprowadzono także prace mykologiczne. W oranżerii znalazły pomieszczenia agencji PPRN i Biblioteka Pedagogiczna.

3. Dofinansowano remont gotyckiej Bramy Lubawskiej w Nowym Mieście, w której mieści się schronisko turystyczne prowadzone przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. Ogólny koszt wyniósł 160 tysięcy złotych.

4. Podobnych prac dokonano przy szesnastowiecznej Bramie Kwidzińskiej w Prabutach. Zrekonstruowano dach piramidalny oraz dokonano pełnej adaptacji wnętrza. Pomieszczenia adaptowano do potrzeb klubu nauczyciela i młodzieży. Prace wykonały Pracownice Konserwacji Zabytków, koszt 800 tysięcy złotych.

5. Pałac w Windkowie przejął Państwowy Ośrodek Hodowli Zarodowej w Wopławkach, on też rozpoczął remont od wymiany więźby dachowej i jego pokrycia.

Należy także podkreślić, że w ostatnich latach przeprowadzane są liczne remonty zabytków architektury, finansowane bezpośrednio przez właścicieli lub użytkowników. Przeciętnie dokonywano prac remontowych przy około trzydziestu obiektach rocznie. Liczba ta stale wzrasta i dochodzi obecnie do stu obiektów. (Aneks 1).

II. OPRACOWANIA NAUKOWE I DOKUMENTACJA PROJEKTOWO-KOSZTORYSOWA

Złożoność procedury inwestorskiej prowadzonej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (dalej — WKZ) polega nie tylko na zapewnieniu środków finansowych i mocy przerobowej przedsiębiorstw budowlanych, ale także na

przygotowaniu na czas właściwej i pełnej dokumentacji techniczno-roboczej, poprzedzonej opracowaniami naukowymi.

Poniżej przedstawiam obiekty, dla których wykonano takie prace na zlecenie WKZ. Ponieważ w sprawozdaniu za okres 1956—1960 prace te nie były uwzględnione, podaję również opracowania sporządzone w latach poprzednich.

Barciany, pow. kętrzyński, gr. I. Zamek krzyżacki z XIV wieku, założony na planie kwadratu, trzyskrzydłowy (czwarte skrzydło niezrealizowane) z dziedzińcem pośrodku. W pierwszej połowie XIV wieku wzniesiono skrzydło wschodnie i zamknięto obwód murów obronnych. Około połowy XIV wieku podwyższono i przebudowano skrzydło wschodnie oraz wzniesiono skrzydło północne. Około 1580 r. wybudowano skrzydło zachodnie. W XVIII wieku przebudowano wnętrze skrzydła wschodniego. Inwentaryzacja (niepełna): W. Połoczanin, Pracownia Konserwacji Zabytków (dalej PKZ), Gdańsk 1963.

Braniewo, m. pow., gr. II. Zamek biskupi XIV wieku. Założony na planie kwadratu, czteroskrzydłowy z dziedzińcem pośrodku. Rozbudowany w latach 1320—1330. W 1396 roku zakończona odbudowa murów zniszczonych przez mieszczan. W XIX wieku przebudowany na seminarium nauczycielskie. Zburzony w 1945 r. W 1960 r. zabezpieczono zachowaną wieżę bramną. Prace wykonał PKZ Gdańsk. Dokumentacja historyczna: I. Strzelecka, *Braniewo, Brama Zamkowa, notatka historyczna i wnioski konserwatorskie*, PKZ Gdańsk 1960. Dokumentacja fot.-opisowa z przebiegu prac zabezp.: PKZ Gdańsk 1960. Inwentaryzacja: T. Langer, PKZ Gdańsk 1960. Dokumentacja techniczna: T. Langer, *Projekt zabezpieczenia*, PKZ Gdańsk 1960.

Dobre Miasto — Studium historyczno-urbanistyczne: Zbigniew Nawrocki, PKZ Toruń 1965.

Dąbrówno, pow. ostródzki, gr. III. Zamek krzyżacki XIV wieku założony na planie prostokąta, trzyskrzydłowy. Mocno uszkodzony w 1410 r. Restaurowany w latach 1928 i 1931. Zniszczony w czasie drugiej wojny światowej. Dokumentacja historyczna: K. Kalinowski, *Zamek w Dąbrównie. Studium historyczno-architektoniczne*, PKZ Gdańsk 1958.

Działdowo, gr. I. Zamek krzyżacki XIV wieku założony na planie prostokąta, jednoskrzydłowy z czterobocznym dziedzińcem zamkniętymi murami kurtynowymi. Przebudowany w latach 1676 i 1794. W połowie XIX wieku częściowo rozebrany. W latach międzywojennych użytkowany jako kościół ewangelicki. Uszkodzony w 1945 r. Dokumentacja historyczna: I. Galicka, *Zamek w Działdowie, studium historyczno-architektoniczne*, PKZ Warszawa 1958—1959. Badania archeologiczne: A. Gardawski, PKZ Warszawa 1958. Badania architektoniczne: I. Galicki, PKZ Warszawa 1958—1959.

Frombork. Warownia z XIV wieku. Dokumentacja historyczna, badania architektoniczne i dokumentacja projektowa: Politechnika Warszawska pod kierownictwem prof. Piotra Biegańskiego, 1957—1965. Prace archeologiczne: J. Antoniewicz, J. Kruppe, Instytut Historii Kultury Materialnej (dalej IHKM) PAN Warszawa 1957—1965. Studium rekonstrukcji i analizy murów: T. Zagrodzki, PKZ Warszawa 1962.

Gładysze, pow. pasłęcki, gr. I. Pałac barokowy zbudowany w latach 1701—1704 przez Krzysztofa Dohnę, po części wchłonął istniejący budynek parterowy z XVII wieku. Projektantem architektury był Jan de Bodt, wewnątrz Jan Kasper Hindersin. Budynek dwukondygnacyjny o trzynastu osiach okiennych, środkowe ryzality zwieńczone tympononami, kryty dachem mansardowym. Kubatura 13.948 m³. Inwentaryzacja konserwatorska (1:100): Adam Stefanowicz, PKZ Gdańsk 1964.

Jeziórany, pow. biskupiecki, gr. III. Zamek zbudowany przez biskupów warmińskich Jana I z Miśni i Jana Stryprocka w latach 1350—1373. Pierwotnie czteroskrzydłowy z kwadratowym dziedzińcem pośrodku, wieżą w północno-wschodnim narożniku oraz przedzamczem po stronie wschodniej, zniszczonym w 1472 r. Odbudowany przez biskupa A. Grabowskiego. Całość poważnie zniszczona przez pożar w 1783 r. Piwnice, fragmenty murów obwodowych i fundamenty wykorzystano w pierwszej połowie XIX wieku przy wznoszeniu nowych budynków. Obecnie siedziba Prezydium Miejskiej Rady Narodowej. Inwentaryzacja: M. Król, PKZ Gdańsk 1965.

Kętrzyn, m. pow., gr. II. Zamek krzyżacki XIV wieku. Inwentaryzacja: K. Macur, PKZ Gdańsk 1961. Dokumentacja techniczna: wszystkie fazy dokumentacji technicznej PKZ Gdańsk 1961. Autor projektu architektonicznego: K. Macur.

Kurzętnik, pow. nowomiejski. Ruiny zamku kapituły chełmińskiej z XIII/XIV wieku. Zamek wyżynny, założony na planie nieregularnym, dostosowanym do ukształtowania terenu. Złożony ze skrzydła mieszkalnego, kaplicy od północy, a od południa wydłużonego dziedzińca otoczonego murem z wieżami. Zniszczony w czasie działań wojennych w latach 1410—1414 i 1454. Od końca XVI wieku popadał w ruinę, następnie rozbierany i burzony. Dokumentacja historyczna: W. Tomicka, *Zamek w Kurzętniku*, PKZ Warszawa 1960. Inwentaryzacja pomiarowa i fotograficzna: W. Sierzputowski, PKZ Gdańsk 1959. Badania terenowe: J. Roguski, Bereźnicki, PKZ Warszawa 1960.

Lidzbarsk Warmiński, gr. 0. Zamek biskupi wzniesiony od połowy XIV wieku do 1401 r. Założony na rzucie kwadratu, czteroskrzydłowy z arkadowym dziedzińcem pośrodku i przedzamczem od południa. W ciągu XV wieku kilkakrotnie niszczone przez pożary. W 1673 r. dobudowano rezydencję od południa, rozebrano w 1840 r. W XVIII wieku przebudowano budynki przedzamcza. Do 1795 r. rezydencja biskupów warmińskich. W latach 1859—1932 mieścił się tu zakład dla sierot. Restaurowany w latach 1925—1939. Po wojnie usunięto ślady przeróbek zamku z okresu sierocińca i przeprowadzono konserwację malowideł ściennych. Dokumentacja historyczna: H. Domańska, *Zamek w Lidzbarsku Warmińskim*, PKZ Gdańsk 1965. Inwentaryzacja krużganków: M. Król, PKZ Gdańsk 1962; inwentaryzacja refektarza: K. Kokczyńska, PKZ Gdańsk 1961; A. Szulc, PKZ Gdańsk 1960; inwentaryzacja zamku: Wojewódzkie Biuro Projektów, Olsztyn 1961.

Markowo, pow. morąski. Pałac barokowy XVIII wieku, czterokondygnacyjny, z czterema wieżami w narożach. Kubatura 15.571 m³. Inwentaryzacja konserwatorska: W. Połoczanin, PKZ Gdańsk 1965. Projekt architektoniczny zabezpieczenia: W. Połoczanin, PKZ Gdańsk 1965.

Morąg, gr. III. Zamek krzyżacki wzniesiony w początkach XIV wieku, czteroskrzydłowy z dziedzińcem pośrodku. W XVII wieku zaniedbany, popadł w ruinę. W 1815 r. rozebrano trzy skrzydła; zachowane skrzydło zaadaptowano na szkołę i sąd, obecnie Archiwum Powiatowe. Dokumentacja historyczna: K. Kalinowski, *Zamek krzyżacki w Morągu*, PKZ Gdańsk 1959.

Morąg, m. pow., gr. II. Pałac Dohnów tzw. zameczek, wzniesiony w 1595 r. na terenie miasta przy południowo-zachodnim krańcu murów miejskich. Po pożarze w 1697 r. odbudowany w latach 1717—1719. Dokumentacja historyczna: K. Kalinowski, PKZ Gdańsk 1959. Inwentaryzacja: D. Kokczyńska, PKZ Gdańsk 1959. Aktualizacja inwentaryzacji i założenia odbudowy: D. Kokczyńska, PKZ Gdańsk 1965.

Nidzica, gr. I. Dokumentacja historyczna: I. Strzelecka, *Zamek w Nidzicy*, PKZ Gdańsk 1960. Dokumentacja fot.-opisowa prac bud.-konserw.: PKZ Gdańsk 1965. Inwentaryzacja: W. Połoczanin, PKZ Gdańsk 1960. Projekt tech-

niczno-roboczy: W. Połoczanin, PKZ Gdańsk 1959—1960. Projekt organizacji wnętrza: A. Bruszewski, W. Połoczanin, M. Romańczuk, PSP Olsztyn i PKZ Gdańsk 1964.

Olsztyn, gr. I. Zamek kapitulny wzniesiony około połowy XIV wieku, na planie prostokąta, trzyskrzydłowy, z dziedzińcem pośrodku. Obecnie zachowane pierwotne skrzydła wschodnie i zachodnie. W latach 1776—1778 dobudowano skrzydła południowe. W latach 1821 i 1827 pożary zamku. W 1839 r. odbudowa i rozbudowa, 1837—1865 dalsza restauracja. Po 1945 r. prace zabezpieczające. Inwentaryzacja: K. Macur, PKZ Gdańsk 1964.

Pasłęk, gr. I. Zamek krzyżacki wzniesiony około 1318 r. Jednoskrzydłowy, rozbudowany na trzyskrzydłowy po 1466 r. Założony na planie podkowy z dwiema cylindrycznymi basztami na narożach. Zniszczony w 1521 r. Odbudowany w latach 1543—1578. Po zniszczeniach w XVII i XVIII wieku przebudowany. W XIX wieku mieścił szkołę i lazaret, na przełomie XIX/XX wieku więzienie. Dokumentacja historyczna: K. Kalinowski, *Zamek w Pasłęku*, PKZ Gdańsk 1957. Inwentaryzacja: Śliwińska-Kosakiewicz, PKZ Gdańsk 1948; A. Szulc, PKZ Gdańsk 1957; D. Koczyńska, PKZ Gdańsk 1964.

Pieniężno, pow. braniewski, gr. II. Zamek kapitulny dwuskrzydłowy, na planie litery L, z czterobocznym dziedzińcem otoczonym murami. Wzniesiony w pierwszej połowie XIV wieku, wielokrotnie niszczone i przebudowywany otrzymał w XVII wieku charakter barokowy, w XIX wieku częściowo rozebrany, użytkowany jako siedziba sądu i na cele gospodarcze. Restauracja w XX wieku zatarła częściowe cechy stylowe. Uszkodzony w 1945 r., zachowany budynek wschodni zabezpieczony w latach powojennych. Dokumentacja historyczna: K. Kalinowski, *Zamek w Pieniężnie*, PKZ Gdańsk 1957. Inwentaryzacja: Makowski, Denisenko, Król, PKZ Gdańsk 1957.

Reszel, pow. biskupiński. Zamek biskupi wzniesiony w drugiej połowie XIV wieku, założony na planie kwadratu, czteroskrzydłowy z dziedzińcem pośrodku. Do 1772 r. siedziba biskupia. W latach powojennych drobne prace zabezpieczające i konserwacyjne. Obecnie opracowano program użytkowy zamku m. in. z przeznaczaniem na Dom Pracy Twórczości Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego „Pojezierze” i muzeum. Dokumentacja historyczna: H. Domańska, *Zamek w Reszlu*, PKZ Gdańsk 1965. Aktualizacja inwentaryzacji: 1965—1966 rok, K. Macur, PKZ Gdańsk 1965—1966.

Stoczek Klasztorny, pow. lidzbarski. Barokowy zespół klasztorny ufundowany przez biskupa Mikołaja Szyszkowskiego w 1639 r. W 1708 r. dobudowano obejście — krużganki z czterema kapliczkami narożnymi i wieżę od strony wschodniej. Kubatura obiektu 22.345 m³. Inwentaryzacja konserwatorska: Henryk Kołontaj, PKZ Gdańsk 1964.

Szymbark, pow. iławski, gr. I. Zamek kapituły pomezańskiej, wzniesiony w drugiej połowie XIV wieku, założony na planie prostokąta. Rozbudowany w wiekach XV, XVI, XVIII i XIX. Od 1699 r. siedziba rodu Finck von Finckensteinów, spalony w 1945 r. Prace zabezpieczające przy bramie wieży 1961 r. wykonane przez PKZ Gdańsk. Dokumentacja historyczna: B. Guerquin, *Zamek w Szymbarku. Studium o architekturze zamku oraz zagadnieniach konserwatorskich*, PKZ Gdańsk 1950. Inwentaryzacja: K. Macur, PKZ Gdańsk 1960. Dokumentacja techniczna: (Projekt zabezpieczenia wieży bramnej): K. Macur, PKZ Gdańsk 1960.

Srokowo, pow. kętrzyński. Dokumentacja historyczna: (Studium historyczno-urbanistyczne): J. Galicha 1862. Kartografia miasta: W. Szymanowski, PKZ Warszawa 1963.

Węgorzewo, gr. II. Zamek krzyżacki zbudowany w końcu XIV wieku, na planie pięcioboku z dziedzińcem pośrodku i wieżą w północno-wschodnim

narożniku. Do 1469 r. siedziba administratora, potem własność prywatna. W pierwszej połowie XVIII wieku przebudowany na barokową rezydencję mieszkalną, w XIX wieku adaptowany na więzienie, kilkakrotnie przebudowywany w wiekach XIX i XX. W 1945 r. spalony i częściowo zburzony. Zachowane mury obwodowe i podziały wewnętrzne. Dokumentacja historyczna: K. Kalinowski, *Zamek w Węgorzewie*, PKZ Gdańsk 1958. Inwentaryzacja: W. Połoczanin, PKZ Gdańsk 1959. Dokumentacja techniczna (Projekt wstępny odbudowy i adaptacji na cele turystyczno-wypoczynkowe): W. Połoczanin, PKZ Gdańsk 1960.

III. INWENTARYZACJA ZESPOŁÓW PARKOWYCH

Do osobnej grupy dokumentacji należy zaliczyć inwentaryzację zabytkowych zespołów parkowych. Tej tu właśnie ciekawej grupie zabytków poświęcono sporo uwagi w latach sprawozdawczych. Przed rozpoczęciem jakiegokolwiek akcji propagandowej czy ochronnej, należy wiedzieć, czym się dysponuje: ile jest zespołów i w jakim znajdują się stanie. Dla uzyskania niezbędnych danych opracowano kwestionariusz, który wysłano do zainteresowanych z prośbą o wypełnienie. W wyniku tej akcji uzyskano szereg danych o parkach i ogrodach znajdujących się na terenie naszego województwa: powierzchnia w ha, stan zachowania, aktualny użytkownik itp. Ogółem jest tu około 140 zabytkowych zespołów parkowych o założeniu regularnym i tzw. romantycznym o kompozycji nieregularnej (zwane założeniami angielskimi), pochodzących z XVIII i pierwszej połowy XIX wieku.

Drzewostan, aleje, fontanny, klomby, rzeźby ogrodowe poważnie ucierpiały w czasie działań wojennych i później, z braku dostatecznej opieki ze strony nowych użytkowników. Na skutek wycinania drzewostanu zdrowego, nie usuwania w porę wywrotów, czytelność układów zaczęła zanikać. Dzikie krzewy dodatkowo utrudniały odtworzenie pierwotnej kompozycji parkowej.

Mając na celu ratowanie zespołów parkowych, wspomniane wykazy wysłano do zainteresowanych władz z przypomnieniem o konieczności ich właściwego użytkowania. Wykazy te także (aneks 2) otrzymało przede wszystkim Zjednoczenie PGR-ów, jako użytkownik największej liczby tych zabytków, a ponadto prezydya powiatowych rad narodowych, wydziały leśnictwa i rolnictwa. Wydane także zostały resortowe zarządzenia w tej sprawie.

Niezależnie od tych czynności Wojewódzki Konserwator Zabytków podjął akcję analitycznej inwentaryzacji zabytkowych parków. W pierwszej kolejności objęto tą akcją założenia o wybitnych wartościach kompozycyjnych².

Aby zorientować czytelnika w problematyce tej akcji i jej rozmiarach, przytaczam poniżej szczegółowy opis do analitycznej inwentaryzacji parku w Baranowie.

Położenie: park w Baranowie znajduje się w powiecie mragowskim w odległości 14 km na wschód od miasta powiatowego, przy szosie Mragowo—Mikołajki. Stacja PKP Baranowo odległa o 1,5 km. Przystanek PKS na miejscu. Użytkownikiem pałacu i parku jest PGR w Baranowie.

Granice i ogrodzenie: od strony północnej park graniczy z polami ornymi PGR-u, od wschodu z drogą gruntową do Faszcz obsadzoną lipami, od

² Zinwentaryzowano parki w następujących miejscowościach: w Arklitach, Balcewie, Bęsi, Drogoszach, Gładyszach, Jabłonce, Januszewie, Kamieńcu, Karnitach, Kozłowie, Lipowinie, Ławkach, Markowie, Słobitach, Smolajnach, Sztynorcie, Szymanowie i Wenecji oraz ogród botaniczny w Braniewie i ogrody kanoników we Fromborku. Ponadto dokonano szkieców pomiarowych parków w Dobrocinie, Jarnołtowie i Sasinach. Inne znajdują się w opracowaniu.

południa z asfaltową szosą Mrągowo — Mikołajki, a od zachodu z podwórzami i budynkami gospodarczymi. Jest ogrodzony siatką na słupach żelbetonowych. Wejście do parku znajduje się od strony podjazdu z obu stron pałacu. Wjazd gospodarczy stale zamknięty od brukowanej drogi dojazdowej prowadzącej do zespołu gospodarczego i pałacu.

Drzewo stan: na planie inwentaryzacji oznaczono drzewa wolnostojące (z podaniem gatunków w nomenklaturze polskiej i przekrojów w centymetrach) oraz skupiny drzew i krzewów. Podstawowymi gatunkami w drzewostanie parkowym są lipy, topole białe (białodrzew), brzozy, jesiony, graby, klony, olchy, sosny zwyczajne i wejmutki, świerki i inne, tuje, wierzby i akacje. Drzew egzotycznych na terenie parku brak. Przeciętna średnica pnia nie przekracza 45 cm. Przedstawiciele starodrzewia jest niewiele. W większej liczbie występują tylko topole białe, dochodzące do 140 cm przekroju; poza tym jedna wierzba o przekroju 150 cm, jesiony i klony do 85 cm, sosny do 80 cm, jedna tuja 80 cm, jeden dąb 110 cm przekroju w pierśnicy i lipy nie przekraczające 60 cm. Stan jest na ogół zadowolający, poza lipami, które osiągnąwszy starszy wiek, z reguły ulegają próchnicy od wewnątrz i duża ich liczba wypada. Krzewy spotyka się na terenie całego parku. Nie kontrolowane od wielu lat, zostały wyparte przez naturalne podszycie, które rozrosło się nadmiernie, zaciemniając odczytanie pierwotnie komponowanych skupin drzewnych. Ze szlachetnych gatunków krzewów spotyka się głóg, leszczynę i lilaki. W niższych partiach parku, zwłaszcza na terenie dawnego stawu, częściowo porośł las olszynowy.

Ciągi komunikacyjne: ciągi alei na 3/4 obszaru parku krajobrazowe są nieczytelne i zdeformowane. Przegony i skróty wyjeżdżone przez furmanki i wydeptane przez ludzi przed ogrodzeniem parku oraz nadmierny rozrost krzewów zatęrzył pierwotny układ alei. Jedynie w najbliższym sąsiedztwie pałacu i za wodociękiem można odczytać i odtworzyć sieć alei najstarszego układu parkowego, tj. ogrodu barokowego.

Wody i budowle wodne: w stronie południowej parku, w klinie między drogą dojazdową i szosą, znajduje się staw. Jest on zasilany wodami spływającymi z łąk, położonych w dolinie między okolicznymi wzgórzami. Staw ten jest spiętrzony zastawką kamienną. Przelew przepustowy z cegły i kamienia odprowadzał nadmiar wody. Obecnie stan tych budowli jest zły. Woda ścieka nie spiętrzona przez zastawkę, co jest przyczyną zamiany stawu w bagno. Dalej wody przepływają rowem biegnącym równoległe do skarpy pałacowej i alejki poprzecznej. Na dwóch alejkach przez rów przerzucone są przepusty z kręgów betonowych o średnicy 95 cm, którymi zastąpiono zniszczone kręgi kamienno-ceglane. Wewnątrz założenia parkowego, w lokalnej niecce terenowej, znajdował się mały staw bez odpływu. Zasilany był wodami opadowymi, spływającymi ze skłonów kotłiny i rowem prowadzącym wody roztopowe z okolicznych pól otaczających park. Obecnie zamienił się w bagnistą łączkę, porośłą częściowo burzanami i młodą olszyną.

Wyposażenie: Poza dwoma okrągłymi kamieniami przy poprzecznej alejce, nic nie pozostało z wyposażenia parkowego. Schody z tarasu pałacowego na osi głównej, prowadzące w głąb parku, nie przedstawiają żadnej wartości architektonicznej.

Analiza założenia parkowego: przeprowadzona inwentaryzacja pozwala wysnuć wnioski dotyczące rozwoju parku i jego przemian kompozycyjnych. Z układu zachowanych alei, drzewostanu i topografii terenu odczytać można wyodrębniające się dwie kompozycje. Pozostałością najstarszej (z końca XVIII wieku) są aleje przeprowadzone równoległe i prostopadle względem siebie, tworzące wnętrza, obecnie wypełnione chaotycznie zielenią.

Ślady tych geometrycznych układów, związanych z osią pałacową, można jeszcze dość wyraźnie odczytać. Granicą tej kompozycji stylowej jest naturalny wał, biegnący równolegle do wodocięku. W dalszej partii parku w XIX wieku zakomponowano inny układ. Ponieważ ta część już przed drugą wojną światową wykorzystana była przez ówczesnych właścicieli na tereny budowlane, układ uległ zniszczeniu przez lokalizację zabudowań. Resztki alejek wysadzanych częściowo leszczyną, biegnących wokół stawu wewnętrznego na skłonach naturalnej nieckii terenowej, pozwalają domyślić się, że zastosowano tu styl obwarzankowy przy przeprowadzaniu sieci alei. Przemawia za tym topografia terenu oraz szczupłość obszaru parkowego, w którym centralnym punktem był staw. Należałoby zwrócić uwagę na zarysowującą się w gąszczu drzew i krzewów altanę grabową o kształcie kwadratu, zaakcentowaną drzewami sosnowymi. Zlokalizowana na wyniosłym miejscu w części krajobrazowej, na czytelnej jeszcze osi jednej z alei barokowych, mimo braku powiązania z nią. Można przypuszczać, że spełniała ona pierwotnie funkcje Parnasu. Był to prawdopodobnie najdalej wysunięty element osiemnastowiecznej kompozycji, włączonej w drugiej połowie XIX wieku do układu krajobrazowego.

U w a g i k o n s e r w a t o r s k i e: Należałoby skłonić kierownictwo PGR-u do zagospodarowania parku dla potrzeb wypoczynku młodzieży. Kierunek uporządkowania i zagospodarowania powinien nadać odpowiedni projekt, który by wydobyl i zachował walory stylowe oraz wskazał miejsce, gdzie można byłoby urządzić boiska sportowe bez szkody dla kompozycji parkowej. Realizacja planu powinna być wykonana w czynnie społecznym przez młodzież, przy pomocy maszyn i materiałów PGR-u, gromady i ewentualnie niewielkiej dotacji PWRN — Wydział Kultury — WKZ.

IV. K O N S E R W A C J A Z A B Y T K Ó W R U C H O M Y C H

Innym, niezmiernie istotnym działem problematyki konserwatorskiej w latach sprawozdawczych była konserwacja zabytków ruchomych.

Zabytki te, w większej części wykonane w drewnie, narażone są ciągle na niszczenie przez owady, w szczególności kołatka. Przykre to zjawisko stwierdzono w odniesieniu do wystroju wnętrza katedry fromborskiej. Niezmiernie wartościowy zespół snycerski, pochodzący przeważnie z okresu późnego renesansu i baroku, został zaatakowany przez tego szkodnika, należało więc ratować te zabytki. Akcją zabezpieczenia polskiej snycerki we Fromborku rozpoczęto w 1962 r. Prace konserwacyjne powierzono początkowo Przedsiębiorstwu Państwowemu: Pracowni Konserwacji Zabytków w Gdańsku, następnie w Warszawie. Przy poszczególnych obiektach przeprowadzono niezmiernie pracochłonne i wysoce specjalistyczne zabiegi konserwacyjne.

Przykładowo podając sposób i metodę stosowaną przy konserwacji ołtarza pod wezwaniem św. To m a s z a w katedrze fromborskiej, pochodzącego z połowy XVII wieku. Podobnych czynności dokonywano przy innych zabytkach drewnianych, które dalej wymieniam.

Opis ikonograficzny: ołtarz drewniany polichromowany, dwukondygnacyjny, jednoosiowy, architektoniczny. W części środkowej obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem oraz św. Wojciechem i Bogumiłem, prostokątny, zamknięty u góry łukiem okrągłym, w obramowaniu pilastrowym, zdobionym małżowiną oraz pasem z rozetkami, w narożach górnych płyciny z bukietami owocowo-kwiatowymi. Część środkowa ujęta dwoma kolumnami o kapitelach kompozytowych oraz trzonach zdobionych winoroślą, w partiach dolnych pojedynczymi listkami trójczłonowymi z łądkami. Uszy ażurowe, zdobione orna-

mémentem małżowinowo-chrząstkowym, na nich, na konsolach stojące postacie aniołków. Belkowanie zdobione małżowiną, na osi kolumn zaś uskrzydłonymi główkami aniołków. W kondygnacji górnej obraz (tondo), z przedstawieniem św. Tomasza, ujęty w ramę z wieńca o motywach stylizowanego lauru, w trójkątnych narożach wić roślinna oraz pas rozetek. Po bokach duże kolumnienki o kapitelach kompozytowych i trzonach gładkich, w partiach dolnych zdobionych winoroślą, przy nich z boku postacie stojące aniołków, uszy ażurowe, o kształtach małżowiny zdobionej chrząstką oraz hermowymi postaciami aniołków. Belkowanie wypukłe, z wicią roślinno-małżowinową, pośrodku uskrzydłona główka aniołka. W zwieńczeniu na cokole rzeźba przedstawiająca Chrystusa ukazującego rany, po bokach sterczyny o motywach małżowiny zdobionej chrząstką. W predelli pośrodku, w płycinie prostokątnej z ukosami, zamkniętej bokami półokrągło, tablica inskrypcyjna, ujęta wicią roślinną — małżowinową. Na osi kolumn płyciny, w lewej tablica czterodzielna z herbem fundatora. Po bokach motywy ornamentu małżowinowo-chrząstkowego oraz główki hermowe.

Ołtarz zbudowany z fundacji kanonika warmińskiego Enchara Zornhausena, zmarłego w 1642 r., ozdobiony przez egzekutora testamentu Mateusza Jana Judickiego, archidiacona pomorskiego.

Opis kolorystyczny przed konserwacją: zwieńczenie — postać Chrystusa, cała pomalowana na kolor szarobiały, perisonium złote. Elementy architektoniczne ołtarza przemalowane całkowicie na kolor brązowy, nieco różnicowane w poszczególnych partiach ołtarza. Dekoracje rzeźbiarskie przemalowane na kolor jasny szaroniebieski, w niektórych fragmentach pokrywający złocenia.

Opis kolorystyczny po konserwacji: całe przemalowanie farbą klejową liliowobrazową w mazer szary. Zwieńczenie — postać Chrystusa, po odsłonięciu przemalowań została zrekonstruowana polichromią w kolorze cielistoróżowym, zarost brązowy, na perisonium złocenia. Elementy rzeźbione — odsłonięto kolor brązowy, czerń, biel o odcieniu kości słoniowej. Kondygnacja górna — część środkowa: czerń, brąz, kreda polerowana, złoto, kolumnienki — czerń. Uszy: czerń, brąz, kreda polerowana, amorki — kreda polerowana. Gzyms z rzeźbami — odsłonięto brąz i w części środkowej czerń. Dekoracja rzeźbiarska — kreda polerowana i złoto płatkowe. Część środkowa — rama: czerń, biel, kość słoniowa, brąz, złoto. Podstawy: czerń, złoto, kość słoniowa. Uszy — tło brązowe, ornamenty kość słoniowa, złoto. Amorki — karnacja lekko różowa. Perisonium i włosy złote. Predella — czerń, brąz, biel, złoto. Odwrocie ołtarza — drewno czyste.

Cały ołtarz przemalowany, liczne złuszczenia zapraw i polichromii, drobne ubytki wystroju rzeźbiarskiego, przetarcia złocień. Konstrukcja ołtarza osłabiona przez porozklejanie spójnię. Drewno w niektórych partiach zaatakowane przez szkodniki. Na odwrotnej stronie ołtarza mazer.

Wymiary ołtarza: 8 m wysokości i 3,10 m szerokości.

Po dokonaniu badań technologicznych i przeprowadzeniu próbek pochodzących z tego ołtarza ustalono wytyczne postępowania konserwatorskiego polegające na: wzmocnieniu konstrukcji i impregnacji, usunięciu przemalowań, uzupełnieniu zapraw, polichromii i złocień.

A oto przykład postępowania konserwatorskiego przy jednej z rzeźb omawianego ołtarza, przedstawiającej postać Chrystusa (wys. 140 cm).

Cała rzeźba przemalowana farbą olejną białą o odcieniu szarawym. Perysonium i brzegi szaty — złote. Pod warstwą przemalowania odkryto oryginalną polichromię: karnacja różowa, włosy ciemnobrązowe. Przemalowanie

usunięto za pomocą masy parafinowej. Po zdjęciu przemalowań, uzupełniono ubytki zaprawy polichromii i złocień.

Podobne czynności stosowano odnośnie wszystkich rzeźb i elementów dekoracyjnych wchodzących w skład tego obiektu, osiągnięto także podobne efekty konserwatorskie.

A oto wykaz dalszych zabytków w katedrze fromborskiej, przy których dokonano zabiegów konserwacyjnych w okresie sprawozdawczym:

Ołtarz św. Augustyna (nawa północna) z ok. połowy XVII wieku, karczę wykonał zespół PKZ Gdańsk w 1962 r. Po badaniach technologicznych wykonano: demontaż ołtarza i częściowo oczyszczanie; dezynsekcję poszczególnych części ołtarza dwusiarczanem węgla oraz nasycenie środkami owadobójczymi i odgrzybiającymi (DDT+HCH), w roztworze pięciochlorofenolanu sodu i denaturatu; przyklejenie odpadającej polichromii i złocień poliioctanem winylu w emulsji; oczyszczanie całego ołtarza z kurzu i brudu mechanicznie i chemicznie (terpentyna, spirytus, polioctan); wzmocnienie drewna przez: a) nasycenie winofleksem w toluenie, b) sklejenie i ustawienie łąt oraz c) zamianę spróchniałych części na nowe i uzupełnienie destruktyw; pokrycie odwrocia ołtarza słabym roztworem alkoholu poliwinylowego z fluorkiem sodu; wykonanie zdjęć fotograficznych całości ołtarza i jego części przed konserwacją oraz całości po konserwacji i montażu.

Ołtarz p.w. św. Marcina (nawa północna), druga połowa XVII wieku. Przebieg prac konserwacyjnych jak przy ołtarzu Augustyna. Wykonał PKZ Gdańsk w 1962 r.

Ołtarz p.w. Matki Boskiej Bolesnej (nawa północna) z ok. 1660 r., wykonał PKZ Gdańsk w 1963 r.

Ołtarz p.w. Wniebowzięcia Matki Boskiej (nawa północna) z 1643 r., wykonał PKZ Gdańsk w 1963 r.

Ołtarz p.w. św. Stanisława Kostki (nawa południowa), barokowy. Predella sygnowana: Casimir Dromler Anno 1666 dz Januar 4. Obraz ołtarzowy „sąd ostateczny”, Vitus Heindrich, malarz elbląski. Ołtarz konserwowany przez PKZ Toruń.

Ołtarz p.w. św. Walentego (nawa południowa), barokowy, warsztat pomorski z ok. 1675 r. Znaki: na cokole herby: po lewej Jastrzębiec, biskupa Wydźgi, po prawej Prus II, kanonika Jana Wołowskiego (fundatora ołtarza). Konserwowany w 1965 r. przez PKZ Warszawa.

Ołtarz p.w. św. Bartłomieja (nawa południowa), warsztat miejscowy, nastawa datowana 1632 r., wczesnobarokowy, z fundacji kanonika Macieja Montamura. Konserwowany przez PKZ Warszawa w 1965 r.

Ołtarz p.w. św. Krzyża (nawa południowa), barokowy z ok. 1630 r., barokowe obrazy: „Upadek pod krzyżem”, „Chrystus Ukrzyżowany”, „Opłakiwanie Chrystusa”. Konserwowany przez PKZ Warszawa w 1965 r.

Ołtarz p.w. Matki Boskiej i św. Rozalii (nawa południowa), barokowy, około 1640 r. (warsztat pomorski). Obrazy ołtarzowe: „Zaślubiny św. Katarzyny” sygnowany, autor P. Kolberg (1710). Konserwowany przez PKZ Warszawa w 1965 r.

Ambona renesansowa z XVIII wieku znajdująca się w gotyckiej kaplicy zwanej polską.

Ponadto w okresie sprawozdawczym oddano do pełnej konserwacji kilkadziesiąt dzieł sztuki będących w posiadaniu Muzeum Mazurskiego. Kilkaset muzealiów poddano pracom zabezpieczającym. Większość z nich pochodziła ze zbiorów Muzeum Mazurskiego, inne zaś z muzeów regionalnych w Szczytnie, Kętrzynie i Fromborku.

V. POPULARYZACJA I SPRAWY WYDAWNICZE

Tradycyjne stały się u nas Dni Ochrony Zabytków, w czasie których nasiłane są dawne i wprowadzane nowe formy propagandowe, mające na celu przypomnieć społeczeństwu o konieczności większej opieki nad zabytkami. Dla przykładu podaję akcję przeprowadzoną w 1964 r. W ramach Dni Ochrony Zabytków 1964 r. wydano plakat: *20 lat Ochrony Zabytków Warmii i Mazur* oraz plakat-mapę: *Zwiedzajcie zabytki Warmii i Mazur*, które wraz z plakatem ogólnopolskim: *Chrońmy zabytki*, przekazaniem przez Ministerstwo Kultury i Sztuki, rozkolportowano między prezydya powiatowych, miejskich i gromadzkich rad narodowych, szkoły, harcerstwo, domy kultury, świetlice, kluby kulturalno-oświatowe, ośrodki wypoczynkowe, ośrodki PTTK oraz muzea regionalne. Na terenie miasta Olsztyna plakaty rozmieszczono na słupach reklamowych, w pojazdach komunikacji miejskiej, instytucjach kulturalnych i witrynach sklepowych. Ponadto plakaty regionalne rozesłano między wszystkie prezydya wojewódzkich rad narodowych.

W porozumieniu z Centralą Wynajmu Filmów sporządzono zestaw filmów o zabytkach, który wyświetlano w kinie reklam od 20 do 26 września 1964 r. Do filmów fabularnych, otrzymywanych bez dodatków, załączano krótkometrażowe filmy o zabytkach i krajobrazie Warmii i Mazur.

Rozprowadzono następujące przeźroczka reklamowe Tygodnia Ochrony Zabytków: *Społeczeństwo Warmii i Mazur odbudowuje stare zabytki dla własnych potrzeb*, wyświetlane w 15 kinach naszego województwa od 20 do 26 września 1964 r. i *Tydzień Ochrony Zabytków* (zestaw z czterech klisz) — wyświetlany w trzech kinach olsztyńskich i trzech województwa olsztyńskiego w tym samym czasie.

Korespondencja wychodząca podczas Tygodnia opatrywana była przez pocztę nr 2 w Olsztynie stemplem okolicznościowym Tygodnia Ochrony Zabytków.

W ramach porozumienia z Państwowym Przedsiębiorstwem „Ruch”, w okresie od 20 do 26 września 1964 r. w kioskach olsztyńskich sprzedawano koperty z nadrukiem okolicznościowym Tygodnia.

Urządzono wystawy: 1. *Zabytki odbudowane i w odbudowie* (zestaw 16 zdjęć) w witrynie Klubu Międzynarodowej Prasy i Książki w Olsztynie; 2. *Zabytki powiatu kętrzyńskiego — odbudowane i w trakcie odbudowy*, (zestaw 25 zdjęć). Wystawa eksponowana w Muzeum Regionalnym w Kętrzynie; 3. *20 lat odbudowy wzgórza fromborskiego*, konserwatorską wystawę problemową, pomyślaną jako załączek stałej ekspozycji obrazującej aktualną fazę prac konserwatorskich na wzgórzu (zestaw 60 fotografów); 4. Uaktualnioną ubiegłoroczną wystawę *Chrońmy zabytki*. Była ona czynna w czerwcu 1964 r. w zamku reszelskim i w lipcu w Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku (zestaw 14 plansz); 5. Wystawę eksponatów Muzeum Mazurskiego w Olsztynie (rzeźba, malarstwo, przemysł artystyczny) w witrynie „Domu Książki”, czynną w okresie trwania Tygodnia Ochrony Zabytków (obiekty po konserwacji); 6. Wystawę plakatów Tygodnia Ochrony Zabytków w hallu Prezydium WRN. Czas trwania ekspozycji — od 15 do 23 września 1964 r.; 7. Wystawę projektów wnętrz dla odbudowywanego zamku w Nidzicy w hallu Prezydium WRN od 24 września do 10 listopada 1964 r.

Z okazji Tygodnia w „Głosie Olsztyńskim” zamieszczono obszerny wywiad z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz szereg zdjęć odbudowanych zabytków.

Z okazji 20-lecia ochrony zabytków na Warmii i Mazurach w „Tygodniku Literackim” ukazał się artykuł Kamili Wróblewskiej. Ten sam artykuł odczy-

tano w Kronice Kulturalnej programu olsztyńskiej rozgłośni radiowej. Ponadto oddano do druku w tygodniku „Słowo Powszechne” artykuł Krystyny Koziełło-Poklewskiej również na temat 20-lecia ochrony zabytków na terenie naszego województwa.

Do muzeów, bibliotek, domów kultury, szkół, organizacji młodzieżowych i innych przesłano szczegółowe zalecenia co do sposobu włączenia się do prowadzonej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków akcji propagandowo-popularyzatorskiej, z prośbą o przekazanie informacji w sprawie podjętych form działania.

Dnia 20 września 1964 r. odbył się w Nowym Mieście Zjazd Społecznych Opiekunów Zabytków województwa olsztyńskiego, na którym pięciu najaktywniejszym opiekunom wręczono upominki książkowe, fundowane przez Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, a wszystkim obecnym na zjeździe upominki książkowe od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Trzeba podkreślić, że zjazdy społecznych opiekunów zabytków organizowane są co roku przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przy współpracy PTTK — Okręgowej Komisji Opieki nad Zabytkami. W ostatnich latach Minister Kultury i Sztuki nadał kilku najbardziej zasłużonym społecznym opiekunom zabytków złote i srebrne odznaki „za opiekę nad zabytkami”.

Z inicjatywy i staraniem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wydano lub wznowiono szereg wydawnictw na temat zabytków naszego województwa jak np. *Park etnograficzny F. Klonowskiego*; *Nidzica L. Czubiela*; *Komentarze fromborskie; VI zamków Warmii i Mazur, T. Domagały*; *Zabytki Warmii i Mazur w fotografice Wacława Kapusto*.

Na zakończenie pragnę podkreślić, że mimo dużej troski i wielkiego wysiłku finansowego ze strony państwa, nigdy za wiele nie zrobimy przy zabytkach. Wymagają one bowiem ciągłej opieki ze strony władz i całego społeczeństwa.

ANEKS 1.

OBIEKTY FINANSOWANE ZE ŚRODKÓW UŻYTKOWNIKÓW
W LATACH 1964 i 1965

Lp.	Miejscowość	Zabytek	Wykonane roboty
1.	Bartoszyce	kościół p.w. św. Jana Ew.	położenie posadzki terrakotowej malowanie wnętrza
2.	Bartoszyce	kościół p.w. św. Jana Chrzciciela	malowanie wnętrza, konserwacja ołtarza
3.	Biskupiec Pom.	b. kościół ewangelicki	zabezpieczenie (roboty murowe, przełożenie dachu, naprawa więźby, tynkowanie)
4.	Boguchwały	kościół z XVIII w.	uzupełnienie tynków, malowanie zewn. murów kościoła
5.	Braniewo	mury obronne	zabezpieczenie
6.	Bratian	chałupa nr 21 z XIX wieku	wymiana poszycia na dachówkę ceramiczną, elementów drewnianych zmurszałych
7.	Brąswałd	kościół parafialny	konserwacja polichromii
8.	Budry	kościół p.w. św. Piotra i Pawła	malowanie elewacji zewn.

Lp.	Miejscowość	Zabytek	Wykonane roboty
9.	Bukowiec	kościół p.w. św. Jana Chrzciciela	rozebranie drewnianej wieży, uzupełnienie tynków elewacji zewn., malowanie elewacji zewn., naprawa rynien
10.	Byszwałd	chałupa nr 69 z XIX wieku	remont: wymiana poszycia trzcino- wego na eternit, podmurowanie szczytu, powiększenie okien
11.	Długobór	kościół filialny	konserwacja wieży kościoła, malowanie wnętrza
12.	Dobre Miasto	kolegiata p.w. Zbawiciela	naprawa przypór
13.	Dobre Miasto	trzy kamieniczki	remont bież., roboty elewacyjne
14.	Durąg	kościół p.w. św. Piotra i Pawła	remont
15.	Frombork	kanonia św. Stanisława	remont kapitalny
16.	Frombork	kanonia św. Józefa	zabezpieczenie stropów, podstemplowanie wychylonych z pionu ścian, wymiana podłóg
17.	Frombork	katedra	czyszczenie i odkurzanie polichromii w prezbiterium
18.	Gałdowo	kościół filialny	remont kapitalny
19.	Gietrzwałd	kościół p.w. Narodzenia NMP	konserwacja obrazu Madonna z Dzieciątkiem z ołtarza głównego
20.	Górowo	ratusz gotycki, przebud.	remont kapitalny
21.	Gudniki	kościół filialny	remont
22.	Henrykowo	kościół p.w. św. Katarzyny	roboty zabezpieczające strop oraz wybielenie ścian wewnętrznych
23.	Ilawa	kościół p.w. Przemienienia Pańskiego	naprawa instalacji elektrycznej
24.	Jeziorany	kościół p.w. św. Bartłomieja	malowanie wnętrza, bieżący remont
25.	Judyty	pałac	remont, wymiana pokrycia dachowego przeprowadzone przez użytkownika Państwową Stadninę Koni
26.	Kazanice	kościół parafialny	malowanie wnętrza
27.	Klon	chałupa nr 4, własn. Rozalii Zapadka	remont
28.	Kętrzyn	kościół p.w. św. Jerzego	roboty instalacyjne c.o.
29.	Kętrzyn	mury obronne	obniżenie i częściowa rozbiórka
30.	Kętrzyn	kościół z XV w.	przełożenie i uzupełnienie posadzki
31.	Krosno	kościół p.w. Nawiedzenia MB	zabezpieczenie przed grzybem i wodami opadowymi (założenie nowego drenażu)
32.	Kurzętnik	kamieniczka przy Starym Rynku nr 2	remont
33.	Kwietniewo	chałupa z XIX w.	zabezpieczenie, rozbiórka zniszczonych elementów

Lp.	Miejscowość	Zabytek	Wykonane roboty
34.	Kwietniewo	kościół filialny	malowanie wnętrza
35.	Lidzbark W.	kamieniczka przy ul. Kajki nr 4	malowanie zewn. elewacji budynku
36.	Lidzbark W.	budynek przy ul. Hożej nr 9	zabezpieczenie
37.	Lidzbark W.	kamieniczka przy ul. Wysoka Brama nr 3	remont, roboty zabezpieczające, malowanie elewacji zewn.
38.	Lidzbark W.	kamieniczka przy ul. Wysoka Brama nr 13	remont bieżący, malowanie elewacji zewn. budynku
39.	Lidzbark W.	kamieniczka przy ul. Kajki nr 6	malowanie zewn. elewacji budynku
40.	Lidzbark W.	kamieniczki w Rynku	remont bieżący, roboty elewacyjne
41.	Lidzbark W.	kamieniczka przy pl. Zamkowym nr 2	malowanie elewacji zewn.
42.	Lidzbark W.	kościół p.w. św. Piotra i Pawła	budowa nowego ołtarza
43.	Lubawa	budynek przy ul. Pomorskiej nr 11	remont bieżący
44.	Lubawa	budynek przy ul. Pomorskiej nr 17	remont bieżący
45.	Lubawa	budynek przy ul. Pomorskiej nr 25	remont bieżący
46.	Lubomino	kościół p.w. św. Katarzyny	malowanie wnętrza oraz naprawa i malowanie ołtarzy barokowych
47.	Łabędnik	kościół p.w. Matki Boskiej Zwycięskiej	roboty zabezpiecz. i konserwacyjne
48.	Łąki Miejskie	chałupa nr 11 własn. L. Malinowskiego	remont bieżący
49.	Marwałd	kościół p.w. Wniebowzięcia NMP	remont wnętrza, likwidacja bocznych balkonów, odnowienie wnętrza: malowanie, tynkowanie, elewacji zewn.
50.	Mikołajki	kościół p.w. św. Jakuba	remont, uzupełnienie tynków zewn. elewacji kościoła i malowanie
51.	Miłomłyn	dom przy ul. Kościelnej nr 2	malowanie elewacji
52.	Miłomłyn	dom przy ul. Kościelnej nr 4	malowanie elewacji
53.	Miłomłyn	dom przy ul. Kościelnej nr 6	malowanie elewacji
54—61.	Miłomłyn	domy przy ul. Rynkowej nr nr 1, 2, 3, 5, 6, 8, 15, 16	malowanie elewacji zewn. budynków, drobne remonty
62.	Młynary	kościół p.w. św. Piotra	malowanie wnętrza, tynkowanie elewacji zewnętrznych
63.	Morağ	kościół p.w. św. Józefa	wymiana więźby i dachówki na więźbę
64.	Narzým	kościół parafialny	przełożenie dachu na kościele i więźby, naprawa więźby

Lp.	Miejscowość	Zabytek	Wykonane roboty
65.	Nerwiki	pałac z XVIII w.	remont kapitalny połączony z adaptacją na biura PGR, klub oraz mieszkania pracowników PGR
66.	Nidzica	kościół p.w. św. Wojciecha	położenie zewn. tynków, malowanie
67.	Olsztyn	budynek przy ul. Chrobrego nr 7	wymiana więźby dachowej, przełożenie dachu
68.	Olsztyn	kamieniczka przy ul. Kołłątaja nr 23	remont bieżący
69.	Orneta	budynek przy ul. Browarnej nr 10/12	remont
70.	Orneta	kamieniczki przy rynku	remont, roboty elewac., malowanie
71.	Orneta	kościół p.w. św. Jana Chrzciciela	naprawa dachu
72.	Orzysz	pięć domków	remont
73.	Pisz	dwie kamieniczki z XIX w.	remont
74.	Pisz	kościół p.w. św. Jana Chrzciciela	tynki zewn., balustrada przed ołtarzem gł. i chóru muzyczn.
75.	Pluty	kościół p.w. św. Wawrzyńca	roboty zabezpieczeniowe konstrukcyjne
76.	Płoskinia	kościół p.w. św. Katarzyny z XIV w.	malowanie wnętrza, witraże
77.	Ramsowo	kościół parafialny z XVIII w.	remont, konserwacja ołtarzy
78.	Reszel	kościół p.w. św. Piotra i Pawła	remont zakrystii (założenie nowej więźby, dachówki, roboty murowe)
79.	Reszel	zamek gotycki	remont skrzydła płd. (tynki, stolarka okienna, drzwiowa, oszklenie)
80.	Rożental	kościół p.w. św. Barbary	prace renowacyjne we wnętrzu
81.	Różynka	kościół parafialny	drewniana wieża — zabezpieczenie konstrukcyjne
82.	Sarnowo	kościół parafialny	ogrodzenie cmentarza kościelnego
83.	Sępapol	dwie kamieniczki z XIX w.	remont
84.	Słonecznik	chałupa własn. Ernesta Sowy	remont
85.	Smolajny	pałac	drobne roboty konserwacyjne przy pałacu (przełożenie dachu, malowanie) oraz remont wieży bramnej w parku
86.	Srokowo	kościół p.w. Znalezienia Krzyża św.	roboty konstrukcyjne stropu, więźby oraz malowanie wnętrza
87.	Stębark	kościół parafialny	roboty zabezpieczeniowe, konstrukcyjne
88.	Susz	dwie kamieniczki z XIX w.	remont bieżący
89.	Sztynort	pałac barokowy	remont kapitalny — odwodnienie piwnic

Lp.	Miejscowość	Zabytek	Wykonane roboty
90.	Św. Lipka	kościół p.w. NMP	konserwacja obrazu z ołtarza gł.
91.	Turowo	kościół	odbudowa dachu
92.	Węgorzewo	kościół p.w. św. Piotra i Pawła	roboty zabezpieczeniowe, malowanie wnętrza
93.	Wilczęta	kościół parafialny	roboty konstrukcyjne przy wieży i odgrzybieniu, malowanie wnętrza
94.	Wydminy	kościół p.w. św. Zbawiciela	uzupełnienie tynków zewnętrznych elewacji
95.	Zaborowo	kościół filialny	rob. remontowe, zabezpieczeniowe

ANEKS 2.

WYKAZ ZABYTEKOWYCH PARKÓW I OGRODÓW
WOJEWÓDZTWA OLSZTYŃSKIEGO

Powiat i miejscowość	Powierz. w ha	Wiek założ.	Powiat i miejscowość	Powierz. w ha	Wiek założ.
BARTOSZYCKI			BRANIEWSKI		
Bezleđa	7	XIX	Frombork	15	XVI i XVII
Bieliny	3	XIX	Lipowina	6	XVIII
Czerwona Góra	4	XVIII	Piele	3	XVIII
Gaje	7	XIX	DZIAŁDOWSKI		
Galiny	2	XVIII/XIX	Chełsty	4	XVIII/XIX
Glitajny	3	XVIII/XIX	Gródki	3	XIX
Judyty	3	XIX	Hartowiec	5	XIX
Kosy	3	XIX	Szczupliny	3	XIX
Krawczyki	3	XIX	GIŻYCKI		
Liszki	4	XIX	Doba	3,8	XIX
Łabędnik	5	XVIII/XIX	Gawlik Mały	4	XIX
Łojdy	5	XVIII/XIX	ŁAWSKI		
Markiny	6	XVIII	Babięta	3,5	XIX
Masuny	12	XVIII	Bałoszyce	3	XVIII
Miedna	9	XIX	Falknowo	5	XIX
Parkoszewo	7,25	XIX	Januszewo	17	XVIII
Paślawki	3	XIX	Kamieniec	13	XVIII
Szczurkowo	3	XVIII	Lipiny	4	XIX
Szwaruny Duże	3	XIX	Osówko	2,5	XIX
Tolki	1	XVIII	Piotrkowo	5	XIX
Woryny	4	XIX	Pławty Wlk.	4	XVIII/XIX
BISKUPIECKI			Stańkowo	1	XIX
Bęsia	5,7	XVIII	Redaki	4	XVIII
Górowo	7,5	XIX	Szymbark	4	XVIII/XIX
Jeziorany	0,45	XX	Wiśniówek	1	XVIII/XIX
Kojtryny	7,2	XIX			
Łęzany	7,5	XX			
Maldyty	3,5	XIX			
Sątopy	4	XX			
Tejstymy	8,8	XVIII/XIX			

Powiat i miejsowość	Powierz. w ha	Wiek założ.
KĘTRZYŃSKI		
Arklity	6	XVIII
Brzeźnica	7,09	XIX
Drogosze	26,60	XVIII
Kalki	6,86	XIX
Krzemity	1,88	XVIII
Nakomiady	2,95	XVIII
Rodele	3,67	XIX
Skandawa	4,44	XIX
Skandawki	7,84	XIX
Szczeciniak	2,70	XIX
Stary Dwór Bar- ciański	3,82	XIX
Św. Kamień	6,90	XIX
Tołkiny	15,31	XIX
Wielewo	4,34	XIX
Wopławka	8,33	XVIII
LIDZBARSKI		
Smolajny	2,96	XVIII
MORAŃSKI		
Boguchwały	3,82	XIX
Budnity	8,2	XIX
Budziszewo	9	XIX
Dobrocin	ok. 10	XIX
Jarnońtowo	ok. 6	XVIII
Jaśkowo	3	XVIII
Karnity	6	XIX
Małdyty	5,48	XIX
Markowo	10	XVIII
Nowy Folwark	2	XIX
Piaski	2	XIX
Sasiny	3,5	XIX
Stolno	3,5	XIX
Szymanowo	8,82	XVIII
Wenecja	2,40	XIX
MRAŃOWSKI		
Baranowo	10	XIX
Boże	3	XIX
Kozłowo	3	XVIII/XIX
Rybno	2,5	XIX
Sorkwity	26	XIX
Szestno	2	XVIII
NIDZICKI		
Kozłowo	5	XVIII

Powiat i miejsowość	Powierz. w ha	Wiek założ.
Lipowo	6	XIX
Osiekowo	4	XIX
Wólka	4	XIX
Zakrzewo	2	XIX
NOWOMIEJSKI		
Montowo	0,8	XIX
Bielice	2	XIX
(Studa) Jamielnik	2	XIX
OLSZTYŃSKI		
Barwiny	1	XIX
Dadaj	2	XIX
Głapy	3	XIX
Klewki	4	XIX
Łajsy	2	XX
Nagórki	4	XIX
Nikielkowo	1	XIX
Posorty	3,6	XX
Stary Olsztyn	2	XIX
Szynowo	3	XIX
OSTRÓDZKI		
Balcewo	10	XIX
Dąbrówno	2	XIX
Durąg	15	XIX
Dylewo	5	XIX
Gierzwałd	3	XIX
Kiersztanowo	2	XIX
Mielno	2	XIX
Płatyny	2	XIX
Rychnowo	1	XVIII
Szczepankowo	3	XIX
Szyldek	2	XIX
Zajączki	2,2	XIX
PASĘŁCKI		
Barzyno	8	XVIII
Drulity	2	XIX
Gładysze	12	XVIII
Karwiny	5	XVIII
Kiersity	5	XIX
Kwitajny	35,4	XVIII
Ławki	9	XIX
Słobity	25	XVIII
SZCZYCIEŃSKI		
Jabłonka	9,2	XIX

Powiat i miejscowość	Powierz. w ha	Wiek założ.
Pasym	1	XIX
Rogale	2,5	XIX
Szczytno	5,3	XIX
Świątajno	0,7	XIX
Targowo	1,2	XIX
Wielbark	0,5	XIX

Powiat i miejscowość	Powierz. w ha	Wiek założ.
WĘGORZEWSKI		
Kaliszki	3	XIX
Klimki	1	XIX
Maćki	0,2	XIX
Sztynort	15	XVII—XIX
Upały	4	XVIII
Wężewo	3	XVIII/XIX